

EGER VÁROS ÜRBÉRI ÉS FELSZABADULÁSI PERE

I. rész

Dr. SZÁNTÓ IMRE

Előszó

Az első világháborúval és a Nagy Októberi Szocialista Forradalommal megkezdődött a kapitalizmus általános válsága. Magyarországon a Tanácsköztársaság bukása után a hatalomra jutott ellenforradalom a kapitalizmus általános válsága talaján, egy minden pillanatban kitörésre kész vulkán hátán rendezkedett be. A huszonötéves Horthy-fasiszta diktatúra időszaka a magyar nagytőkések és nagybirtokosok utolsó kísérlete volt a kapitalista rendszer fenntartására. Ebben a helyzetben jött létre az a szellemtörténet mint irányzat, amely nemcsak Magyarországon, hanem szűkebb értelemben vett patriánkban, Egerben is azt a társadalmi feladatot kapta, hogy a magyar történelem reakciós erőit eszményítse [1].

Hazai és helyi szellemtörténész kutatóink kiforgatták népünket múltjából, s egy olyan gyökeréig hazug és hamis múltat toltak mögé, amely történelmileg igazolni látszott Horthy véres fasiszta diktatúrájának valamennyi belső törekvését; a munkásosztály féktelen elnyomását, az amerikai—angol, valamint a német imperializmus előtti csúszó-mászó megalázkodást és a szovjetellenes „keresztesháborút”. „Újjáértékelésük” lényege nemzeti múltunk ellenforradalmi revíziójából állott; magasztalták, eszményesítették a magyar történelem reakciós erőit, s torz képet festettek a haladás erőiről. A szellemtörténészek, akik az első európai fasiszta diktatúra kiindulópontjáról bíralták a megelőző fejlődést, a „keresztény és nemzeti” jelszó szociális demagógiájával igyekeztek „odafordulni” a dolgozó tömegekhez, és a „konzervatív reform” jelszavával akarták a rendszert stabilizálni, a tömegek szociális nyugtalanságát a reakció érdekében levezetni. A széles dolgozó tömegek nem csillapuló szociális nyugtalansága könnyen balra billenthetette volna a mérleget. Ezért a rendszer minél gyorsabban „konszolidálni” akart; megteremteni a magyar fináncsőke és a vele összefüggő nagybirtok terrorista diktatúráját. Ezt a törekvést támasztotta alá ideológiailag a magyar szellemtörténet mint irányzat, mint a magyar történelemfelfogás és -írás Egerben is uralkodó hivatalos iskolája.

Az egri helytörténetírás a huszonöt éves Horthy-fasizmus korában, — éppen a klérus nagyfokú befolyása következtében is —, nem volt más, mint a fémjelzett magyar szellemtörténet helyi fióklerakata. Bibliája pedig Szekfü Gyulának az ellenforradalmi fasiszta diktatúra kiindulópontján megjelent „Három nemzedék” c. műve. Breznay Imre egri tanítóképzőintézeti tanár Szekfünek ellenforradalmi eredetű és jellegű „Három nemzedék” c. könyve alapján a konzervatív reform-eszme számára Széchenyi Istvánnál vet horgonyt, s azt állítja, hogy a forradalom, még a proletárforradalom is, alapjában a liberalizmus logikus következménye. Ha talpra akarunk állni — mondotta Breznay 1921-ben a Katolikus Kör kultúrdélutánján —, oda kell visszamenünk, ahonnan kezdve „lezüllöttünk”, mert nem akartunk a kijelölt úton haladni. Vissza Széchenyihez [2]! Így történhetett meg, hogy az a merész reformer Széchenyi, akinek eszméi egy évszázaddal korábban a forradalomhoz vezető fejlődést nagymértékben elősegítették, egy ellenforradalmi korszak hőse lett, s eszméivel a korszak ideológusai egy elavult, régen pusztulásra ítélt társadalmi rendet igyekeztek igazolni [3].

Szekfü Gyula azt írja a török alól felszabadult városaink fejlődéséről: „Bizonyos szegényes, kisméretű, falusias étellel kezdték városaink az új életet a bécsi kamara gyámkodása alatt, amelyből a bécsi kormánynak több haszna volt, mint maguknak a szegény gyámoltaknak. Az újjáépítés azonban sokkal nagyobb lendülettel járt ott, ahol azt a nagybirtok végezte... Hát még Egerben, ahol egy közjogi méltóságú püspök van.” Eger fejlődése — Szekfü szerint — „hirtelen nekilendülésében szinte kizárólag egyetlen akarattal szülte s így Közép-Európában annyira elterjedt udvari barokk elemekre is tanulságos példa... Eszterházy Károly hosszú egri püspöksége alatt (1762—1799) példaadó módon alkotta meg a magyar barokk városképét és emelte fel székvárosát a jólétnek és az európai rendnek a török korszaktól megsemmisített régi fokára”. Szekfü szinte kizárólag Eszterházy mecénási működésének tulajdonítja, hogy Eger lakossága, amely 1688-ban alig kétezret tett ki, 1700-ban sem többet ötezernél, száz évvel később több mint 17 000-re emelkedett [4]. Teljes egészében magáévá teszi a püspökség régi berozsdásodott érvelését, amely szerint „elődeink és a mi szorgalmunk révén történt az, hogy Eger népessége ennyire megsaporodott, és a város jelenlegi virágzásához eljutott” [5].

A magyar szellemtörténetírás kiemelkedő képviselője, Szekfü Gyula nyomán Breznay Imre Eszterházy Károly egri püspök születésének kétszázados évfordulója alkalmával, 1925. december 13-án Egerben tartott díszközgyűlésen ünnepi beszédében többek között ezeket mondotta: „A török 91 éves uralma után Egert is kard foglalta vissza 1687. december 17-én, de a kereszt tartotta fenn. A keresztnek köszönheti fejlődését; a keresztnek köszönheti, hogy poraiból — mint valami fénix madár — megújodva, megszépítve emelkedett föl... a Gondviselés különös kegyébe fogadta Egert, ezt a sokat szenvedett ősi várost. Mintha megelégette volna a tömérdek szenvedését, megajándékozta olyan nagy főpapokkal, mint Telekesy István (1699—1715), Erdődy Gábor gróf (1715—1744), Barkóczi Ferenc gróf (1745—1761) és végül

Eszterházy Károly gróf (1762–1799). E nagy püspököknek köszönheti Eger — amely a XVII. század végén elhanyagolt, sőt romokban heverő nagy falu volt —, hogy a XIX. századba fordulva, már egyike lett hazánk legszebb és legboldogabb vidéki városainak” [6].

Breznay Imre 1933–34-ben jelentette meg „Eger a XVIII. században” c. kétkötetes munkáját [7]. A szerző nem győz áradozni e „boldog és boldogító” századról és „nagy” püspökeiről. Szerencséje volt Egernek — írja —, hogy mindjárt Fenesy után oly nagy püspökei következtek, mint Telekesy István, majd Erdődy Gábor gróf, Barkóczy Ferenc gróf és végül Eszterházy Károly gróf, akik száz esztendő alatt nemcsak eltüntették a török hódoltság szomorú nyomaait, hanem a romokban levő városkából (talán inkább: szerény faluból) virágzó várost varázsoltak, mely középpontja lett a tudományoknak és a XVIII. században virágzó barokk-művészetnek” [8].

Ugyancsak hasonló hangvételben zengi Szmrecsányi Miklós „Eger művészetéről” (Bp., 1937) c. tanulmányában az egri „barokk” püspökök dicséretét: „A XVIII. század folyamán Eger ismét püspöki város lett s ennek a ténynek köszönhetően újabb gyors felvirágzását. Püspökei: Telekesy István (1699–1715), gróf Erdődy Gábor (1715–1744), gróf Barkóczy Ferenc (1745–1761) és gróf Eszterházy Károly (1762–1799) nemcsak egyéni kiválóságuknál fogva, hanem a római Collegium Germanicum et Hungaricumban töltött évek ifjúkori benyomásaival is gazdagodva az örökváros szellemétől áthatott nagy áttekintéssel a régi helyett egy egészen új várost létesítettek, a Rómából kiindult és csakhamar uralkodóvá lett barokk művészet felkarolásával... Mert szegényes kis fészek maradt volna, ha romjaiból a XVIII. század folyamán kiváló érdemű püspökei nagyszerű alkotásaikkal ki nem emelték volna hazánk városai közt a legjelentékenyebbek sorába. A püspökök pártfogása mellett a szerzetes rendek s a példát követve a kanonokok gyarapították és szépítették Eger történeti jellegű érdekes városi képét” [9].

De még egy olyan érdemes polgári történetíró is, mint Iványi Béla, aki Eger város 1687–1695 közötti első rangemelési törekvésével bőséges levéltári forrásanyag alapján behatóan foglalkozott, jobbnak találta, hogy az egész rangemelési mozgalom megakadt és holtpontra jutott. „Mert bár igaz, hogy Eger mindenképpen megérdemelte e kitüntetést — írja Iványi —, kérdés, hogy javára vált volna-e? ... Ha a város eléri célját és szabad királyi lesz, sok mindentől elesett volna, amit, mint egy gazdag püspök-földesúr városa megkapott. Ha Eger szabad királyi, de szegény város marad, akkor ma aligha gyönyörködhetnénk a monumentális lyceum örök szép épületében és a szebbnél-szebb barokk- emlékek pompás sorozatában...” [10].

Valóban, elismerjük, hogy Eger nem egy barokk műemlékkel szegényebb lenne most, ha sikerült volna megszabadulnia a kettős földesuraság igája alól és elnyerte volna a szabad királyi városi rangot. De arról a püspökség és klerikális tollforgatói már nem beszélnek, hogy mivé fejlődhetett volna Eger mint szabad királyi város.

A szellemtörténész Szekfű Gyula szerint „amíg a barokk-kornak meg voltak a nagy vezetői, kiknek élete megközelítette a barokk élet-

ideált, addig megvolt a tekintélyük is s a népet minden kényszer nélkül tudták vezetni” [11]. Ezzel az „osztálybékét” hirdető megállapítással szemben — mint az osztálytársadalom egész történetére —, úgy Eger történetére is a néptömegeknek a kizsákmányolás és elnyomás ellen folytatott harca nyomja rá bélyegét. Eger osztályharcos és antiklerikális múltját azonban mindeztideig elhallgatták. Breznay Imre „Eger a XVIII. században” c. munkájában a XVIII. századot — az egeri papság basáskodásának fénykorát —, „boldog és boldogító” századnak nevezi, s amiatt sajnálkozik, hogy a francia forradalom felvilágosult szelleme Eger városát sem kímélte meg, s a városi polgárság egy részének gondolkodása szabaddá lett. Mintha csak Luprik Károlynak, a püspöki uradalom egyik — az 1840-es években működő — tollforgatójának szavait reprodukálná: „Vessük, vessük csak N. Tanács! szemünket azon időkre vissza, melyek ez előtt egy néhány tizedekkel lefolytak, látni fogjuk, hogy addig még oly férfiak ültek a Város kormányán, kik a megvilágosítás tántorító maszlagátul magokat körül surrogároztatni nem vélték, Városunkban minden a csendesség, békesség, megelégedés és egyetértés ölében nyugodott... Egernek nincs, nem is volt soha semmi baja, még a nép az önhasznokat kereső lázítóknak nem hitt...” [12].

Az egeri helytörténetírók — néhány kivételével — egy szóval sem emlékeztek meg a város hősi osztyáyharcáról, antifeudális és antiklerikális hagyományairól. Pedig az osztályharc tanulmányozása nélkül nem érthetjük meg a XVIII. századi jogrendet, ideológiát és kultúrát sem, amelyet Egerben is, mint másutt, a kizsákmányoló földesurak a néptömegek ellen folytatott harcban, a néptömegek gazdasági, politikai és szellemi leigázása végett hoztak létre és „tökéletesítettek”. Leskó József egeri pap önkéntelenül is elárulja, hogy ez így történt városunkban is: „Akik Eger művelődését stb. előrevitték (ti. a püspökök — Sz. I.), majdnem mindig szembetalálták magukat a tömeggel és annak rövidlátó kolomposaival” [13]. Kálnoky István, a város h. főjegyzője „Eger r. t. város közönségének kérvénye az önálló törvényhatósági jog elnyerése iránt” c. 1922. április 29-én kelt felterjesztésében elismeri ugyan, hogy „az elkeseredett harc ki-kitört a nincstelen város és a dúsgazdag földesúr között”, de azt is mindjárt hozzáteszi, hogy „...a mai Eger fiai csak kétségtelen elismeréssel tartozhatnak a kulturális intézmények megteremtése, a város rendezése és szépítése tekintetében a XVIII. és XIX. századok nagynevű püspökeinek” [14].

Ha a nagy építkező egeri püspökök — különösen gróf Eszterházy Károly —, sok mesterembernek adtak is kenyeret és Eszterháznak különösen vannak is bizonyos érdemei Eger kulturális életének fejlesztésében, mindezek olyan eredményeknek tekinthetők, amelyek eltörpülnek amellet, hogy a kettős földesuraság a fizikai és lelki terror eszközeivel, a könyörtelen kisajátításokkal és kizsákmányolással béklyóba verte Eger püspöki város fejlődését. Eszterházy Károly építkezéseinek alapja, tudománypártoló tevékenységének bázisa nem más, mint az ország legnagyobb egyházmegyéjének tizedbevétele és uradalmi gazdálkodásának jövedelme. Ezt a jövedelmet a püspökség földes-

urasága alatt álló falusi jobbágyok és városi polgárok, az egyházmegye területén élő és dézsmát fizető parasztok juttatták az uradalom pénztárába [15]. Azt a fejlődést, amelyet Eger a XVIII. században elért — a szellemtörténész klerikális történetírók véleményével ellentétben —, nem „nagy” püspökeinek köszönhetette, hanem polgárai életrevalóságának, az egri dolgozó népnek, a helyi történelem alkotójának.

Ha a szellemtörténetírás a maga „újjáértékelését” Eger török alól való felszabadulása utáni történetével kapcsolatban az 1919. évi proletárforradalom elleni harc szempontjából végezte el, s a magyar kapitalizmus általános válsága talaján egy gyökeréig hazug és hamis multat vitt bele a köztudatba, amely napjainkig is hat és mételyezi az elmoradott, a klerikális reakció uszályába került embereket, akkor a mi feladatunk, szocializmust építő hazánk egri helytörténészeié, hogy leleplezzük és megcáfoljuk az Eger történetével kapcsolatos hamis és ártalmas legendákat.

I. Eger város jogi helyzete a török uralom előtt

Mielőtt Eger első rangemelési törekvésével foglalkoznánk, azt vizsgáljuk meg, hogy milyen volt a város jogi helyzete a török uralom előtt. Erre a rövid visszapillantásra azért van szükség, mert az egri polgárok későbbi pereikben igen sokszor hivatkoznak a város korábbi jogviszonyaira.

IV. Béla királynak 1261-ben kelt oklevelére támaszkodó egyházi hagyomány szerint I. István király egyházszerkezése során Egerben is püspökséget állított fel, templomot építtetett és a királyi birtokból területet adományozott az egyháznak. Ennek alapján feltételezhető, hogy Egernek már az alapításkor jelentősebb helynek kellett lennie. A magyar honfoglalás előtti településről azonban sem írásos, sem régészeti bizonyítékunk nincs, bár környékünkön a helynévi vizsgálatok alapján esetleg szláv településeket tételezhetünk fel. Az előkerült régészeti anyag arra utal, hogy a honfoglalás utáni első évtizedekben az egri völgy ellenőrzésére kisebb katonai csoport települt meg. A X. század második feléből a város határában előkerült családi temetők alapján feltételezhetjük, hogy a jelenlegi városban és környékén már kisebb települések lehettek [16].

Mivel az egri püspökség és káptalan levéltára többször is elpusztult, a város életéről a XIV. század előtti időre konkrét adat alig áll rendelkezésünkre. De a hely településföldrajzi tényezői és a püspökség alapítása arra engednek következtetni, hogy a várossá alakulás folyamata a XI—XII. században megindult [17]. Ennek a folyamatnak első feltétele a fejlődő és differenciálódó társadalmi munkamegosztás. A XII. század végén és a XIII. század elején mint külön kategória tűnt fel a kézműves jobbágyok rétege, akik egyre jobban elszakadtak a paraszti árutermeléstől. Kialakult az egyszerű áruforgalom, ennek következtében egy-egy jelentősebb központban piac-helyek jöttek létre.

Eger a XI. századtól fogva egyházi város volt. Az egriek a későbbi

perek idején állandóan azt hangoztatták, hogy Egert I. Istvántól kezdve a városok (civitates) közé sorolták. „Minden időben a kereszténység örökös ellensége a vad török berohanásai ellen egész felső Magyar Ország véd falának lakosai — vallották az egiiek — soha alacsony jobbágyi helyzetben nem voltak... már Szent István alatt a közjobbágyok sorából kiemelkedvén, polgároknak (cives) címeztettek, s rendes várvédők lévén, az ilyenek földbirtokban, szabad adás, vevés, költözésben álló jogaival mindenkor éltek” [18]. IV. Béla királynak 1261-ben kelt, s később Károly Róbert és I. Ferdinánd király által is megerősített oklevelében Egert városnak, lakóit pedig polgároknak s vendégeknak (cives ac hospites) nevezi. I. Lajos és Zsigmond királyok azokban a kiváltságlevelekben, amelyekkel megengedték az egri káptalannak Almagyar helységben a hetivásárok tartását, Egert város névvel (civitas) illeték [19].

Az Árpád-házi királyok még inkább a hospeseknek, civiseknek, vagy az egyes egyházak különböző kondíciójú népeinek adtak kiváltságot, s amennyiben települési helyük jogi minősültsége is szerepel, legtöbbször a libera villa, máskor a civitas fordul elő olyankor is, ha nincs szó királyi városról. A XV. századra azonban az „oppidum”, mezőváros válik általánossá [20].

Eger természeti adottságainál fogva alkalmas volt a városi jellegű fejlődésre, az iparosodásra és a kereskedelemre. A püspöki székhely élete, az itt folyó építkezések már a korai időben elősegítették a társadalmi munkamegosztást. A XIII. század második felében, a tatárjárás után, ismét felépítették a XII. század végén épült román bazilikát (Szent János Székesegyház) és hozzáfogtak a kővár építéséhez. Egerbe is, mint a többi magyar városba, betelepedtek a latinusok. Emléküket a XVI. századig, a városban levő Olasz utca neve is megőrizte [21].

A birtokcserékkel kapcsolatos oklevelek egyre több kézművesről tesznek említést. Ha nem is céhes szervezkedésre, de mindenképpen egy azonos iparágat űzők együttélésére utal Egerben a „platea fabrorum” Kovács utca elnevezés. A városi kézművesek céhekbe tömörülése megkezdődött. Hédervári László egri püspök 1455-ben kiadott oklevelében az egervölgyi szabó és posztónyíró céh szabályait erősítette meg [22]. A XV. század második felében nagyarányú építkezések folytak a várban, ennek megfelelően megszorodtak a mesterségek képviselői a városban.

A külföldi áruk távolsági kereskedelme mellett a XIII. században fejlődésnek indult a helyi kereskedelem is. A „forum civitatis Agriensis” már 1381-ben előfordul, ami arra utal, hogy akkor már Egerben (heti-) vásárt tartottak [23]. A környező községekből — Felnémet, Almagyar, Czigléd, Szöllőske, Tihamér — kialakult Eger piackörzete. Zsigmond 1406-ban az egri káptalan kérésére Almagyaron heti vásár tartását engedélyezte [24]. Országos vásár tartásának jogát Eger 1498-ban nyerte el, amikor II. Ulászló minden esztendő Szent Demeter napjára engedélyezte ezt [25]. A helyi kereskedelem erős voltára jellemző az a tény is, hogy két 1346-ban és egy 1348-ban kelt oklevél „egri márkát” említ, mint súlymértéket [26].

Az egri völgy természeti adottságai elsősorban a szőlőművelésre a legalkalmasabbak. A kedvező fekvésű, jó talajú szőlőhegyeken már a XIV—XV. században kialakult a bor-monokultúra, vagyis a bortermelésen kívül minden más művelési ág visszaszorult. A népesség abszolút többsége a szőlőművelésre specializálódott. Már a XV. század derekáról maradtak fenn olyan oklevelek, amelyek megemlékeznek Egerben a borból kiadandó tizedről és kilencedről [27]. A XVI. század elejéről való, Modenai Hyppolit-kódex néven ismeretes számadás-könyv feljegyzései szerint voltak olyan szőlők, amelyeknek gazdái két tizedet, vagyis quintát adtak termésükből a földesúrnak [28].

Eger (és Szöllőske) a Heves megyei bortermelés mind mennyiségi, mind minőségi szempontból kiemelkedő központja. Az 1549. évi dézsma-jegyzék szerint szántókultúrája 208 hold, míg szőlőinek összterjedelme eléri a 190 holdat. 1576-ban 40 szántógazdaságra 352 szőlőgazdaság esett. Eger tehát a bor-monokultúra városa. Lakosságának több mint 85 %-a kizárólag szőlőműveléssel foglalkozott az 1552-es várostrom körüli időkben. A bortermelés túlsúlyát igazolja az a tény is, hogy a jómódú jobbágyok abszolút többsége a szőlőművelők közül került ki; ők rendelkeztek a szántókultúra közel 70 %-ával és a szőlőkultúra kb. 52 %-ával. E szőlőművelő oppidumokba (mezővárosba) tömörült parasztság társadalmi szerkezete erősen eltért a környező terület viszonyaitól. A szőlő a gazdagparaszti árutermelés döntő területe. A gazdagparasztság százalékos súlya (18,2 %) többszöröse a megyében lemérhető aránynak. A kiterjedt szőlők munkaigénye nagytömegű napszámot foglalkoztatott; a napszámra utaltak csoportja a parasztságnak kb. 20 százalékát tette ki [29].

A szőlőbirtok a feudális földtulajdon keretei között a polgári földbérlet csírája volt, noha a tulajdonjog a földesurat illetve, az a különleges munkabefektetés, mely a szőlő létesítésével és művelésével együttjárt, maga után vont a viszonylag szabad ingatlanforgalom értékes kedvezményét. Egerben, a szőlőtermelő mezővárosban, a határ egy részének, mégpedig a termelés szempontjából legfontosabb részének a jobbágytelki rendszertől független, művelési kényszertől mentes szabad használata és magánbirtoklásba vétele, ezzel párhuzamosan és ezt biztosítva pedig a szabad használatú határrész jogi viszonyainak az illető közösség kormányzati szervei által, közvetlen földesúri beleszólás nélkül történő rendezése biztosított előnyösebb helyzetet a falvakban élő jobbágyokkal szemben.

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy Eger középkori városi fejlődésében is megtaláljuk a sajátos magyar mezővárosi fejlődés irányvonalát. Az okleveles adatok arról tanúskodnak, hogy a „civiseknek” nevezett egri püspöki mezővárosi lakosok gazdaságilag és jogilag inkább a jobbágysághoz állottak közelebb — amelynek soraiból kiemelkedtek —, mint a polgársághoz. Eger a középkorban oly településként lép elénk, amelynek piaca és több-kevesebb kézműves lakosa volt, s amely jogilag az egyszerű falusi közösségek közül kiemelkedve bizonyos önkormányzatra, kiváltságokra, mentességekre tett szert. Ha úgy tűnik, hogy ez a fejlődés időben kissé el is maradt fontosabb városaink

fejlődésétől, ez természetesnek vehető, hiszen Eger — a bormonokultúra városa — a középkorban nem tartozott az iparilag jelentősebb városok közé [30].

Eger város középkori topográfiája csak főbb vonásaiban ismeretes előttünk. „Az a vár, hogy ezt sem mellőzzük — írja Istvánffy Miklós —, Heves vármegyében fekszik egy hegyen, melynek egyik oldala sziklás, másik meg szőlővel és gyümölcsfákkal van beültetve. Ez az oldala völgyben végződik, az alján, nyugati irányban fekszik a város, melyet fából és pázsitból készült sánc vesz körül. A város közepén át folyik az Eger folyócska — a hely és a völgy ettől kapta nevét —, mely azután bővízi és ki nem apadó patakocskákkal növekedve, a Tiszába ömlik. Dél felé, nem messze nagy bőségben meleg víz tör elő. Vize a budaiakénál langyosabb, éppen ezért alkalmas fürdőhely. A folyócska azonkívül nagyon alkalmasan számos malmot hajt a város hasznára, nyáron is, meg télen is; ebben nem akadályozza a téli fagy keménysége” [31].

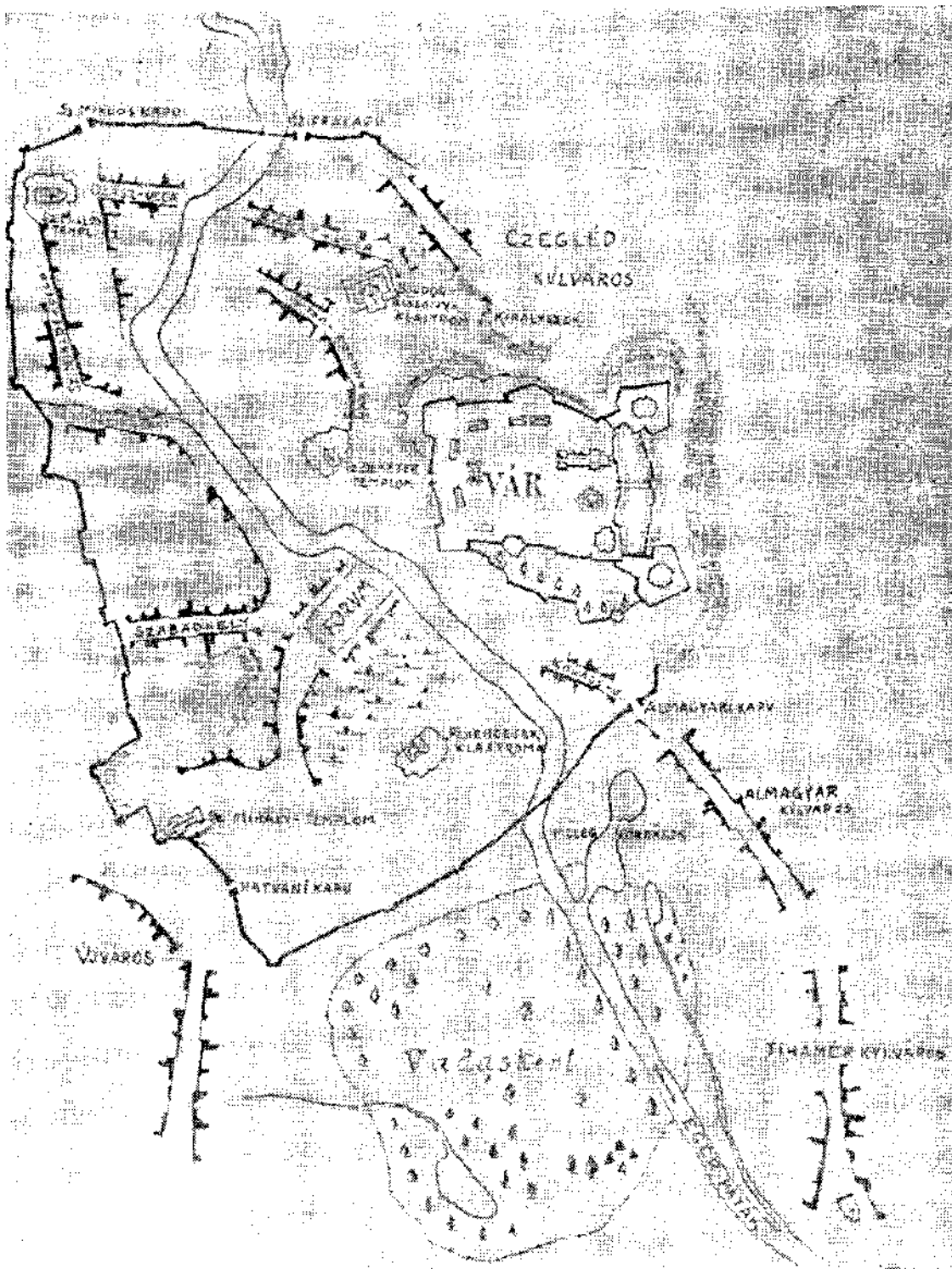
A várossal csak egy 1787-ben készült térképet ismerünk, s ezt is csak egy 1852-ben átrajzolt példányban. Ennek alapján nem lehet a középkori utcákat a jelenlegiekkel tökéletes pontossággal azonosítani, annál kevésbé, mert a középkori utcanevek legtöbbször nem egy utcát, hanem egy kisebb városrészt jelentenek. Az Eger-patakon túli rész már Borsod megyéhez tartozott. Így az egeri völgy két részre oszlott: borsodi és hevesi részre. Borsodi rész volt maga Eger vára, a Barát utca vagy Szent Jakab utca és Kovács utca. A Heves megyei rész: Eger városa (civitas), mely a mai városi tanács s a piac környékén terült el: Hosszú utca, Olasz utca, Szent Miklós városrész, Harangozó utca, Szabadhely (Szabad vagy Sólyom utca), Újváros. Ezek a szorosan vett városon kívül mint önálló bírákkal ellátott külvárosok, utcák, külön határolt területet képeztek. Eger külvárosainak számítottak még: Czígléd, Szöllőske, Almagyar és Tihamér [32]. (1. ábra.)

Az egyházakon, templomokon, klastromokon (Szent János, Szent Mihály, Szent Jakab templom, kolostor és kórház, Szent Péter, Szent István, Szent Katalin, Szent Demeter, Boldogasszony temploma, Szent Miklós egyháza és kolostora, domonkosok, ferencesek klastroma) kívül Egerben csak kevés épületet ismerünk. A Bakács-kódex említi, hogy a városban voltak a mesteremberek házai, püspöki gazdasági épületek, ló- és tehénistállók, disznó- és baromfiólak, magtár stb. [33]. Volt a püspöknek vadaskertje, benne egy nagyobb és egy kisebb halastava. A melegforrások is a püspök tulajdonát képezték [34]. A város lakóházainak pontos helyét azonban nem lehet meghatározni, forrásaink csak elszórtan, rendszer nélkül tesznek ezekről említést.

A város a XVI. századig nem volt fallal körülvéve, tornyokkal és bástyákkal megerősítve. Ezért állandóan ki volt téve az ellenség portyázásainak. Ekkor azonban a várost palánkkal vették körül. Tinódi írja:

„Sőt városnak vala tapasztott palánkja,
Annak vala négy kimenő kapuja”.

(Tinódi: Eger vár viadaláról, 89—90.)

1. ábra
 Eger rekonstruált városképe a XVI. században (Nagy Béni alapján)

Tinódi nyomán Istvánffy és Forgách is megjegyzik, hogy a város agyaggal tapasztott magas sövényvel és közepes árokkal van körülvéve [35]. E kerítés a vártól délnek húzódott az almagyari vagy maklári kapuig, innen nyugatra fordult, hol a Hatvani kapu állott, majd északi irányba haladt a Szent Miklós-kapuig, innen keletre fordult a Cifrakapuig, ahonnan felkanyarodva a vár északkeleti bástyájához csatlakozott [36].

Milyen földesúri terheket viselt Eger város lakossága, mielőtt 1596-ban török uralom alá került?

Az egri polgárok belsőségeik után külső telki állománnyal (szántóföld, rét, szőlő, erdő, legelő) is rendelkeztek. Az 1551. szeptember 15-i úrbéri összeírás szerint Eger városában (részei: Olasz utca, Szabadhely, Szent Miklós utca és Újváros) volt 4 egész, 5 háromnegyedes, 48 fél- és 32 negyed-telek, amelyek után tartoztak cenzussal, ajándékokkal és robottal. Cenzus címén fizettek Szent György- és Szent Mihály-napkor 40—40 forintot, ajándék (muneralia) címén adtak karácsonyra együttesen 6 disznót, 120 meszely zabot, 120 csirkét, 50 szekér tűzifát, 8 szekér szénát, 2 hordó sert, 1 font borsot és 2 mázsa viaszt. Húsvétra adtak ajándék címén közösen két bárányt, 120 tojást, 12 darab friss sajtot. Tizeddel tartoztak terményeikből és bárányokból. Borból — mint láttuk — tizedet és kilencedet (quintát) adtak. Robot címén tartoztak adni 50 kaszást, s az általuk lekaszált szénát felgyűjteni és behordani. Kötelesek voltak a várba minden évre egy ört állítani saját költségükön. Urbárium által előírt köteleességük volt továbbá az egri püspöki malmot a szükséghez képest töltésekkel és gátaakkal ellátni, a tizedet Eger határából oda hordani, ahová parancsolják, a „Zegye” rekeszéhez és a halászi morotvához a fát és cserjét Tályáig leszekerezni. A fuvarosok a város zselléreivel a tized-bort tartoztak kocsira rakni és a vár pincéjébe elhelyezni. Ezenkívül tartoztak a zsellérek a szükséges vizet a savanyított káposzta eltevéséhez meghordani, jeget vágni és azt a kijelölt helyre szállítani [37].

A földesúri terhek összefoglalását a Szent János-könyv (Liber Sancti Joannis) tartotta fenn, amelyet még 1476-ban Rangoni Gábor egri püspök szerkesztett, de egyes bemásolt okmányszövegei későbbiek. A Szent János-könyvben azt olvashatjuk, hogy az egrieknek nem volt semmiféle kiváltságuk (Libertatem non habent!) [38]. Erre hivatkozva, a püspökség Eger későbbi úrbéri pere alkalmával azt állította, hogy Eger városa a püspökségnek mint örökös földesurának teljesen alá van vetve, az alávetettség elismerésére — mielőtt a török elfoglalta a várost —, különféle cenzust, ajándékokat és robotot szolgáltatott minden időben „a szokásnak és körülményeknek megfelelően”, ezenkívül kilencedet és tizedet adott [39].

A püspökség és a káptalan egyszerűen nem akart tudomást venni arról, hogy amikor Eger az 1550-es években fontos véghely lett, és sok menekült nemes is beköltözött e véghelyre — (1567-ben az egri nemesek száma: 114) —, és jobbágytelket foglalt magának (nobiles et libertini occupassent sessiones!), akkor a lakosság a végbelieknek kijáró kiváltságokra tett szert.

A vár és az egyházmegye jövedelmei a püspököt illették. A mohácsi vész után hazánkra szakadt feudális anarchia idején azonban Perényi Péter felvidéki oligarcha tette rá kezét Eger várára és a püspöki birtokok tekintélyes részére. Mivel a török 1544-ben elfoglalta a hatvani várat, s Eger vidékén szerte portyázott, az egrri várban megfelelő létszámú őrség tartásáról kellett gondoskodni. Eger vára több évi küzdelem és alkudozás után 1548. augusztus 15-én I. Ferdinánd király kezére került. A király 1548. december 20-án a püspöki jövedelmek kezelésére és e fontos vár fenntartására nézve egyezsége lépett Oláh Miklós püspökkel. Az egyezés értelmében a beszedett jövedelemnek egyharmada a püspöké, a második harmada a püspöki lak és vár helyreállítására, épületeinek karbantartására, a harmadik harmada pedig a várőrség zsoldjának fizetésére szolgált. A várba helyezett főudvarbíró és királyi ellenőr kötelessége lett a vár és a váruradalom igazgatása és jövedelmének beszedése.

Ezt a szerződést újította meg az uralkodó a következő püspökkel, Verancsics Antallal 1557-ben. A helyzet 1563-ban módosult; Verancsics lemondott teljesen püspöksége jövedelmeiről. Azután a király a maga tisztviselőivel kormányozta az egyházmegyét. A püspöknek csak egyházi ügyekben maradt meg az intézkedési joga. A király átengedte neki kárpótlásul a turóci prépostságot és 8000 forintot a semptei vám-ból. A kamarai adminisztráció rendszere fennállott egészen 1596-ig, amikor Eger török uralom alá került [40].

I. Ferdinánd király Oláh Miklós egrri püspök és kancellár közbenjárására Eger város polgárait s lakosait 1549. december 2-án kelt levelében felmentette mindenféle rendes és rendkívüli adózástól, subsidiumtól királyi kegyétől függő időhatárig, mivel „hazánk egész felső vidékének biztos oltalmáért harcolni mindenkor készeknek tapasztaltattak”. A püspök 1552. április 9-én megerősítette Egernek „régidőktől gyakorlott jogait, szokásbeli törvényeit, s helybeli statutumait” [41]. Ezt utóda, Verancsics Antal püspök 1560. június 6-án kelt pecsétes levelében egész terjedelmében megerősítve belefoglalta és 1587. december 22-én Rudolf császár és magyar király is megerősítette [42].

A Rudolf által megerősített oklevél szerint a város lakói javaikat mindenkor tulajdonjoggal bírják, a férjek gyermek nélkül elhunyt nejeik hozományának egy negyedében, a közösen szerzett javak 5/8-ad részében örökölnék. A polgári javakat a városi tanács előtt szabadon adják-veszik. Minden polgári s fenytő perben a városi tanács intézkedik, innen a várnagyhoz, ettől pedig a püspökhöz fellebbezhetnek. A gyermek nélkül elhaltak minden vagyonukról tetszésük szerint szabadon rendelkezhetnek [43]. A Rudolf császártól 1587-ben nyert kiváltságlevélben tehát „minden régi, s folytonos gyakorlatban levő jogaik meg említetnek, jelesen: polgári birtok tulajdon-, örökösödési rendszer és végrendelezhetési jog ősi és szerzett javaik felett, szabad adás-vevés, a városi tanács törvényhatósága és vérhatalom” [44].

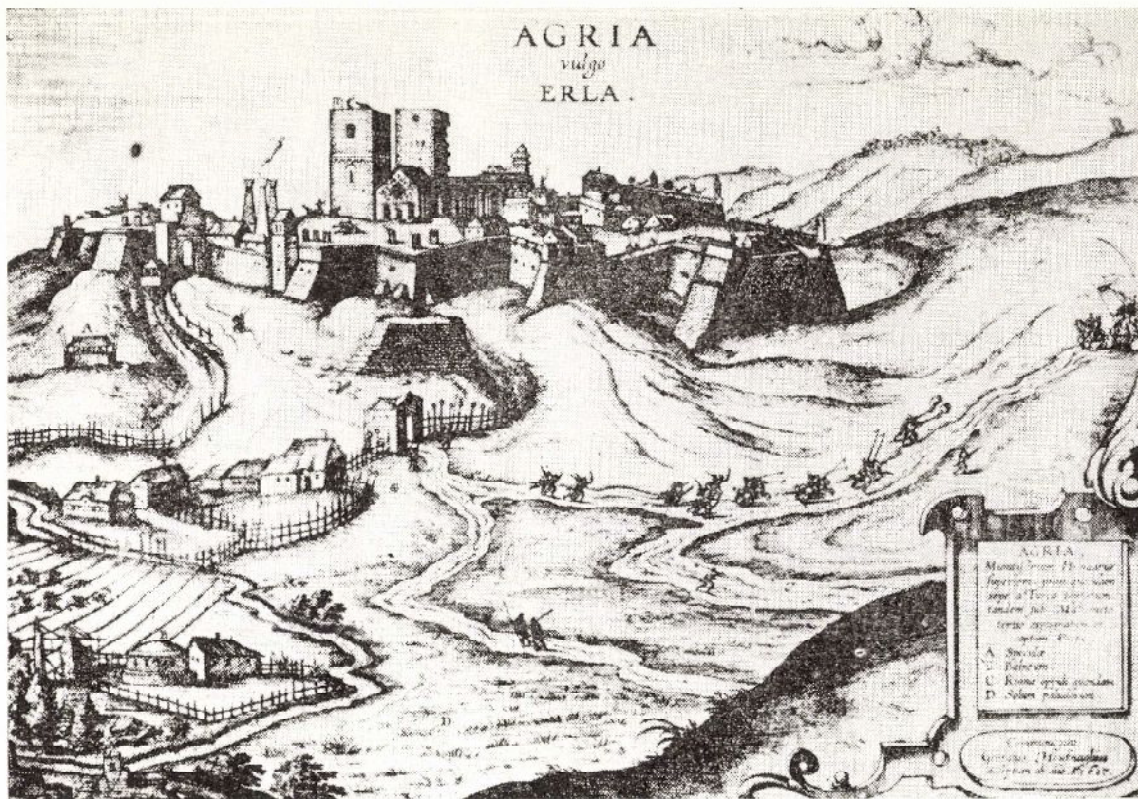
Rudolf császár az egrri véghely katonáskodó polgárait 1582-ben banderiális zászlóval s hadi dobbal ajándékozta meg. Ezek szerint a város lakosai, a várhoz tartozó polgárok, katonák olyan helyzetben

voltak, mint a nagyobb várak polgárai, katonái s jobbagyai (cives, milites ac jobbagiones reliquorum Regni castrorum). Miután Eger az 1550-es években fontos véghely lett, a végbelieknek kijáró kiváltságokra (exemptiókra) tettek szert a lakosok (militaris ac nobiletatis incolarum status). A püspök-földesúr távol élt, s a lakosok bizonyos katonasabadságnak örvendhettek [45].

A kamarai adminisztráció, még inkább a török hódoltság korában meglazultak a földesúri kapcsolatok az egriekkel. Az egri Szabadhely utca lakóinak kiváltságairól, előjogairól és a kiváltságokat ért sérelmekről szóló memorialisa (1560—70 körül) előadja, hogy a nevezett lakosok régi szabadságuknál fogva nem tartoznak a várhoz semmiféle cenzussal, taksával vagy szolgálattal, kivéve a levélhordást és a gabonarostálást, hiszen a töröktől szorongatva alig tudnak lélegzeni is [46]. Az Eger-környéki települések (Felnémet, Szöllöske, Czigliéd, Tihamér, Almagyar) a török időkig külön falvakként (pro locis ab Agria distinctis) szerepelnek az összeírásokban (distincta corpora). Az egriek közül többeknek volt azok határában szőleje vagy szántóföldje és mindaddig, amíg a török el nem foglalta Egert, mindig urbárium szerint és elkülönítve igazgatták a községeket [47]. De aztán a várba helyezett kamarai prefektusok nem sokat törődtek azzal, hogy egyben vagy külön adóznak-e a fenti helységek Egerrel. A kamarai adminisztráció (1548—1596), majd pedig a török idők (1596—1687) alatt azonban ezek a községek elpusztultak, s mint pusztákat — prédiúmokat — az egriek vették használatukba és határukat Egerhez kezdték számítani [48].

Az egri várat tápláló és fenntartó terület elpusztulása és elvesztése után következett be a végső csapás, a vár ostroma 1596-ban. Az ostromot maga a szultán, III. Mehmed irányította. A félelmetes vár, amelybe annyi pénzt és jobbagymunkát fektettek, ebek harmincadjára került; a kódogó császári zsoldosok nem akarták „barmok módjára fejüket a faltörmelék között az ellenségtől lenyakaztatni”, és alkudozásokba kezdtek az ellenséggel. Eger városa 1596. október 12-én megadta magát. A szultán szabad elvonulást ígért, a janicsárság azonban megrohanta a lefegyverzett zsoldosokat és egy szálig kardélre hányta őket. A török táborban tartózkodó angol követ Egerben mindenütt csak kormos romokat, s föld színéig lerombolt épületeket talált [49]. (2. ábra.)

Eger 91 esztendeig maradt török uralom alatt. A püspökség Kaszára, a káptalan pedig Jászóra menekült [50]. A püspökség és káptalan elvesztette itteni javait, az egri polgárok pedig előbbi kiváltságaikat, s velük együtt — mint később szomorúan állapították meg — okleveleiket is [51]. A törökök, midőn a várat és a várost elfoglalták, teljesen a maguk javára foglaltak itt le minden házat, s a külső területről is annyit, amennyit a vár védelme alatt meg tudtak tartani és művelni. A város bel- és külterkei 1596 után kincstári tulajdonná váltak, és részint pénzért eladták iparosoknak, kereskedőknek, részint az érdekes török katonák között hűbérbirtok gyanánt felosztották. Eger török lakosságát egyrészt katonák tették ki, akik a várban laktak s a várőrséget (praesidium) képezték, másrészt olyan városi lakosok (oppi-

2. ábra
Eger a XVII. század elején (Georgius Houfnaglius metszete, 1617)

dani) — született törökök és „renegátok” (keresztényekből lett törökök) —, akik különböző „polgári foglalkozást” folytattak [52]. De laktak itt szerb („rác”) kereskedők is, akik valószínűleg közvetlenül a törökök nyomán kerültek Egerbe már a XVI. század utolsó éveitől kezdve. Evlia Cselebi török utazó, aki a XVII. század második felében (1664—65) Egerben is járt, — némi túlzással — azt állítja, hogy a város lakosságának legnagyobb része bosnyák („rác”) kereskedő volt [53]. Valószínűnek tarthatjuk, hogy a szerbek nyomán — már a török uralom idején — görögök is megfordultak Egerben, s hogy a város felszabadulásakor megmaradt 180 „rác” közül akadt néhány görög is [54].

A magyar falvak jobbágynépe ebben az időben kétfelé adózott: a töröknek és a királyi Magyarországon élő egykori földesúrnak. Az egeri lakosság földesúri terheire vonatkozóan egy 1695-ből származó tanúvallomás így számol be: „... a szántó földekből, akár mivel voltak eke után bévetve, mindenkiből tizedet vettek, mind maga ezen fatens (Noszvai Ferenc kereszténnyé lett török. — Sz. I.), s mind az elejek. A szőlőkből pediglen külömben dézsmát nem vettek, hanem a ki jó akarattya szerént adott valamit in recognitionem dominii, úgy mint vagy kupa mustot, vagy puton szőlőt, gyümölcsből is amit ki akart

adni, azt elvették, de mivel ágyú alatt volt és véghely Eger, nem is kénszerítették a dézsmára” [55].

Az egri várra 1596-ban kitűzött török félhold 91 év után 1687-ben hullott le.

II. Eger első felszabadulási törekvése 1687—1695

Miközben a nyugati nagyhatalmak a tengeren túl szereztek gyarmatokat, a harmincéves háborúban megvert és keletre szorított Habsburg-hatalom 1683 után a török birodalom ellen indított nagyszabású hódító-gyarmatszerző háborút az osztrák örökös tartományokban meginduló ipari fejlődés érdekében. E „visszaszerző háborúk” során a Habsburg-seregek lépésről lépésre szorították ki a törököt Magyarországból. 1686-ban, 145 éves török megszállás után, Buda vára is a császáriak kezére került, az év végén pedig a Dél-Dunántúlról űzték ki a törököt. 1687-ben folytatódott a „szent liga” szövetségi rendszerének győzelmes háborúja [56].

Miután a császári csapatok Buda és Hatvan elestével Eszék alá nyomultak, a török Eger 4000 főnyi őrségével már csak kis mohamedán szigetként maradt itt, amely körül mind szorosabbra szorult az ostromzár [57]. Eger elővárai, Szarvaskő, Sirok és Cserépvár hamarosan megadták magukat. E várak megvétele után elhatározták, hogy Egert szorosabban zárják körül. A tízezer főnyi ostromló sereg parancsnoka, D’Oria János örgróf, a bajor választófejedelem tábornoka volt, aki Caraffa Antal tábornok hadseregét rendelte ki az egri hadműveletekre. A császári seregnek majdnem a felét magyar hajdúk és huszárok tették ki; ide vezényelték a putnoki, hajnácskői, füleki, szendrői, ónodi és lévai magyar várőrséget is. A németek az Eger-patak két partján s a dombokon helyezkedtek el, a magyarok Koháry István tábornok vezérlete alatt a Hatvani-kapu előtt Kerecsend és Egerszalók felé eső részeken táboroztak. A városnak Felnémet felé eső részét Gombos István putnoki, Vécsey Sándor hajnácskői és Semsey András ónodi várnagyok csapatai zárták körül [58].

Ágyúk hiányában az ostromlók a kiéheztetés lassú, de biztos módszeréhez folyamodtak. A törökök mindent elkövettek, hogy a körülzárt Egert felszabadítsák, vagy legalább az őrség számára élelmiszert juttassanak be a várba. Az egri török őrség is több ízben vakmerően kitört a várból, hogy élelmiszerhez jusson és megtalálja az összeköttetést Buda felé. Az ostromlóknak állandóan résen kellett lenniük, hogy a török kitöréseit visszaverjék. Az ostromlott őrség egy ilyen kitörését Semsey András kapitány, egy még erősebb kirohanását pedig Koháry István csapata verte vissza. E harcok során vesztette életét Semsey András, Gombos István várkapitány és sokan mások. Koháry István pedig jobb karján súlyosan megsebesült. A bátor hajdúk és a volt kuruc vitézek a legveszedelmesebb helyeken tettek Eger alatt bizonyosságot a magyar nép katonai erényeiről. Koháry, Gombos, Vécsey és Semsey katonái „imádott szülőföldjüknek minden nyomait vérvérrel áztatva küzdötték a szabadító harcot” [59]. A török kiűzésétől hazájuk

3. ábra
Eger visszafoglalása 1687-ben (Johann Spiegel metszete)

függetlenségének helyreállítását várták. Az ország felszabadítása a török iga alól azonban nem váltotta valóra reményeiket. Nemsokára az Eger ostromában részt vett hajdúk egy részének a kezébe is koldusbotot nyomtak. A lévai hajdúk parancsnoka 1688. január 10-én kelt levelében arról számol be, hogy katonáinak legtöbbször házról házra járva kénytelen kenyérért koldulni, bár az egész ostromot hűségesen küzdötték végig Egerben, most se téli szállásuk, se kenyérük nincsen [60]. (3. ábra.)

Az egri törökök a végsőkig kitartottak, különösen Rusztem pasa, a vár parancsnoka, aki hallani sem akart a vár feladásáról. Az ostrom utolsó szakaszában az egri török védősereget és a civil lakosságot már a legszörnyűbb éhínség fenyegette. Az élelmiszerekből teljesen kifogyott vár- és városbeliek füvekkel, gyökerekkel, kutya, macska, patkány és más undok állatok és férgek húsával, vízben megáztatott és megfőzött szíjakkal és bőrökkel próbálták éhségüket csillapítani. Mikor a vár elvesztése már csak napok kérdése volt, a kétségbeesett törökök elhatározták, hogy Eger városát felgyújtják, s a várat felrobbantják. A törökök egyik legvitézesebb főtisztje, az Olaj-bég azonban lebeszélte őket a végső kétségbeesésben fogant tervükről, s rávette őket, hogy a várat feladják [61]. A török védősereg másfél évi ostromzár után a fenyegető éhínség miatt arra kényszerítette a végsőkig elszánt Rusztem pasát, hogy kezdjen alkudozásba Caraffa tábornokkal a vár feladása iránt. A császáriak által szabott feltételek értelmében a várat és a várost leltár mellett — sértetlenül — átadták a törökök, viszont teljes fegyverzettel és minden vagyonukkal békésen elvonulhattak. „Akik pedig közülök itt akarnának maradni — kötötték ki a harmadik alkupontban —, azok házaik és javaik birtokában minden ellenvetés nélkül megmaradhatnak” [62]. A mintegy 4000 főnyi törökség 300 szekér ingósággal együtt 400 német lovas fedezete alatt 1687. december 17-én

kivonult az egri várból. Eger várának visszafoglalásával Heves és Külső-Szolnok vármegye egész területe teljesen és végérvényesen megszabadult a török uralom alól. Erdélyen kívül az ország e vidékén csak egy erős vár, Nagyvárad maradt még török uralom alatt [63].

A karlócai béke (1699) a Maros—Tisza között és Temesvártól eltekintve, egész Magyarországot megszabadította a török fennhatóságtól. Több mint 150 esztendő széttagoltság után újra lehetőség kínálkozott a magyar állam egységének helyreállítására. A török hódítók helyébe azonban a Habsburgok léptek, a magyar nép nyakára a bécsi abszolutizmus telepedett. A Habsburgok a töröktől visszafoglalt területeket nem csatolták vissza a központi magyar hivatalok irányítása alá, hanem — figyelmen kívül hagyva a korábbi birtokosok esetleges igényeit — új szerzeménynek (neo-acquisita) tekintették, amellyel a fegyveres hódítás jogán szabadon rendelkezhetnek. Igazgatásukra külön szervezetet, az ún. kamarai adminisztrációkat állították fel (Buda, Csáktornya, ill. Kanizsa és Kassa székhellyel), amelyek közvetlenül az udvari kamara irányítása alá kerültek. A kamarai adminisztrációk feladata volt a visszafoglalt területeken fekvő birtokok, az ott élő lakosság és minden lehető állami jövedelemforrás gondos összeírása, vám- és harmincad- és sóhivatalok felállítása és a területek igazgatása. A bécsi udvar vezető politikusai úgy tekintettek hazánkra, mint az osztrák örökös tartományok „kenyér-, zsír- és húsbányájára”. Gróf Kollonics Lipótnak a magyarországi berendezkedés kérdésével foglalkozó tervezete (Einrichtungswerk des Königreichs Hungarn) azt a célt szolgálta, hogy Magyarországot letérítse az önálló nemzeti fejlődés útjáról, beolvassza a Habsburg abszolutizmus rendszerébe, elejét vegye a magyar nép fegyveres harcának és a terhek bizonyos csökkentése által a „rebellis” magyarokat kezes alattvalókká tegye [64].

A merkantilista törekvés különösen kiütközött a telepítések kérdésében. Kollonicsék azért sürgették a töröktől visszafoglalt lakatlan vagy gyér népességű területek benépesítését, mert a kincstárnak adófizető lakosságra volt szüksége. Az „Einrichtungswerk” német telepítéseket sürget, hogy ezáltal — a tervezet megfogalmazása szerint — „a királyság vagy legalább is nagy része lassanként germanizáltassék, a forradalomhoz és zavargásokhoz szokott magyar vér a német által mérsékeltebbé s ezzel természetes örökös királya és ura iránt állandó hűséghez és szeretethez szokjék.” A Habsburg hatóságok idegenekkel, elsősorban német kézművesekkel népesítették be a töröktől visszafoglalt városokat. A németek mellett szívesen látták a szerbeket („rácokat”), annak ellenére, hogy ezek görögkeleti vallásúak voltak. A bécsi udvar joggal látta e telepésekben magyarországi uralmának támaszait, akiket nem lelkesítettek a hazai föld függetlenségi hagyományai.

Amint a császári had 1687. december 17-én bevonult Egerbe, a csapatokon és a papságon (jezsuiták, minoriták, ferencesek) kívül Caraffával együtt elsőnek jött be a városba a császári udvari kamara képviselőjében báró Fischer Mihály, felsőmagyarországi kamarai ad-

minisztrátor és Domonkos Jakab harmincados. A város és a várhoz tartozó birtokok ugyanis mint a bécsi udvar új-szerzeményei (neo-aquisticum) kincstári, kamarai kezelésbe kerültek. A nagyhatalmú és befolyásos kamarai adminisztrátor főgondja az volt, hogy az akkor még majdnem néptelen Egerbe kellő számú lakosságot, azaz adóalanyt telepítsen. A helység ugyanis az elszállásolt katonaságot és az itt maradt török-„rác” lakosságot leszámítva, jóformán üres volt, s a falvak is körülötte öt mérföldnyi távolságban pusztán és elhagyottan állottak [65]. Heves megye jobbágylakossága az Eger vára visszavételéért folytatott hosszú harcok idején részben kiürítés következtében, részben a császári katonaság zsarolásai elől az erdőkbe, nádasokba, a védettebb Gyöngyösre és a Nyírségbe menekült [66].

A vár feladásának harmadik pontjában — mint láttuk — kikötötték, hogy akik a törökök közül a vár feladása után itt akarnának maradni, házaik és javaik birtokában megmaradhatnak. Ilyen visszamaradt és megkeresztelkedett (neo-christianus) török család volt mintegy 50, kb. 300-as lélekszámmal. Caraffa ajánlására a már említett Olaj-bég szolgálatai jutalmául magyar nemességet kapott. Lipót király 1693-ban a hűtlenség miatt elítélt Vay Abrahám borsodi birtokait is neki adományozta. A „pribék” aztán megkeresztelkedett, s a nevét Bástori Lászlóra változtatta [67]. Mindnyájan megkeresztelkedtek ugyan, de többen megtartották a régi nevüket is. Ezért vannak még ma is ilyen török nevű családok, mint Ali, Bajzát, Basa, Bége, Csausz, Hamza, Kara stb., amiről a plébánia anyakönyvei világosan tanúskodnak.

A mai egri barokk templomok helyén egykor mohamedán templomok álltak. Bár a város fürdőkultúrája évszázados múltra tekint vissza, az első igényes fürdőépületeket a törökök építették. Katona István (1732—1811), a jeles történétíró, aki néhány évtizeddel a hódoltság után diákoskodott Egerben, a következőképpen emlékezik vissza tanulóéveire: „Én mint gyermek sok török maradványt láttam Egerben, mivel szállásom is török házban volt és az iskola is, amelybe jártam, török kápolnában vagy mecsetben volt.” De a mohamedán hívektől elhagyott, üres „moscheák és mecsetek”, továbbá a középületek egytől egyig eltűntek a föld színéről [68].

Már a tömeges beköltözés előtt (1690) is laktak Egerben szerbek („rácok”), sőt egyházi életük is volt. A macedóniai görögök („makedovlachok”) főleg a karlócai béke (1699) után özönlöttek el hazánkat, s jutott belőlük Egernek is. Amíg a török hódoltság korában Egerben a kereskedelem főleg a szerbek kezében volt, a karlócai béke után veszedelmes versenytársakat kaptak a görögökben [69].

A törökdúlás után elnéptelenedett Egernek új telepésekre volt szüksége. Fischer Mihály kamarai adminisztrátor ezért már 1687. december 20-án levelet intézett Heves megye Losoncon üléselőrendeihez, hogy aki Eger városában kíván megtelepedni és házat szerezni, az jelentkezzék az egri harmincadosnál [70]. A települési feltételek között szerepelt öt évi mentesség minden teher alól. Az első betelepülők közé azok tartoztak, akik az ostromló haddal jelentek meg; elnyomorodott, megsebesült vagy nyugalmazott hadtiszték, élelmezők

stb. Egyesek érdemeikre hivatkozva kértek ajándékol házat, szőlőt. Az első megtelepülők sorában találjuk azokat a szélnek eresztett füleki, putnoki, szendrői és ónodi végvári katonákat is, akik városunkban eresztettek gyökeret [71]. Ugyancsak érkeztek a mindennapi szükségleteket kielégítő mesteremberek, magyarok (csizmadia, szűrszabó, szűcs, mészáros, kefekötő, kőműves, gombkötő, szabó, kovács stb.) és németek. Az 1690. évi összeírás szerint Egerben már 175 polgár (civis), 52 új keresztény (azaz Egerben maradt és kereszténnyé lett török), 105 hajdu, 36 „rác” és 22 nemes családfő lakott, összesen tehát közel 400 házas-telkes családfő, eltekintve a kamara, a püspök, s a káptalan házaitól [72]. (4. ábra.)

A város visszavétele után Fischer kamarai adminisztrátor sürgősen hozzálátott annak közigazgatási berendezéséhez és gazdasági újjászervezéséhez. A telepedés első évében, 1688-ban, Domonkos Jakab harmincados volt a kamarai adminisztrátor által kinevezett bíró [73]. Eleinte a kamarai biztos nevezte ki a bírót és a négy tanácsost a város jegyzőjével együtt, és csak 1692. december 30-án történt meg kijelölés folytán a bíróválasztás. Fenesy György püspök 1688. március 21-én érkezett Kassáról Egerbe, hogy megtekintse a várost és püspöki udvara részére a szükséges telket megszerezze. A káptalan tagjai közül egyesek már Eger visszafoglalása után visszatértek a városba, a többiek Jászón maradtak. A püspök maga tovább is távol élt Kassán és csak Telekessy István püspök foglalta el állandó székhelyét Egerben.

A káptalan nevében Dovich Miklós patai archidiakon és kántor-kanonok 1688. március 24-én öt pontból álló követelést nyújtott át a kamarai adminisztrátornak. Követelte, hogy azokat a háztelkeket, amelyeket a Szent János-könyvből ki tudnak mutatni, részükre adja ki. A Szent Mihály templomát adja át addig a káptalannak, amíg a várbeli székesegyház helyre nem állítják. Ugyancsak a káptalan részére követelte az almagyari területet, a felnémeti kapunál levő és a vár alatti elpusztult malmot és területet. Végezetül azt kérte a kamarai adminisztrátortól, hogy a káptalan régi szőlői helyett megfelelő szőlőket hasíttasson ki és az egri völgy bortizedéből a káptalant illető részt adassa ki [74].

Fischer Mihály kamarai adminisztrátor a király rendeletére Fenesy György egri püspöknek a várban azt a házat jelölte ki lakásul, amelyben egykor az egri basa lakott, a városban pedig Ibrahim basa házat. A káptalannak a vár alatt, az északi oldalán 16 házat adott át tartozékaikkal, a hajdani Káptalan utcában (in platea quondam capitulari) és egy mecsetet arra az időre, amíg a várban Szent János székesegyháza újra felépül. A nyugati oldalon Szent Mihály templomát a plébániának engedte át [75]. A kamarai adminisztrátor 1689. február 28-án a bécsi császári udvari kamarához intézett levelében beszámol arról, hogy az Egerbe való bevonulásuk alkalmával körülbelül 800 házat találtak telkestől és mindegyiket 100—100 birodalmi tallerra becsülve, ez 100 ezer forintot tett volna ki, ha akadt volna annyi jómódú ember, aki ebben a városban megtelepedett volna. Ilyen azonban kevés akadt, és meglehetősen sok házat kellett a püspöknek, a káptalannak, a jezsui-

4. ábra
Eger 1687-ben (De Rossi metszete)

táknak s a többi szerzetes rendeknek ingyen átengedni. A 100 zsoldos hajdúnak is kellett lakást adni, végül a leégett és elpusztult falvak parasztjai is az itteni üres házakba húzódtak, ezek azonban kötelesek házaikat, falvaikban újra felépíteni és oda visszatérni [76].

Fischer Mihály kamarai adminisztrátor a császári kamarához 1688. január 10-én kelt felterjesztésének 14. pontjában arról számol be, hogy az Egerben maradt és kereszténnyé lett törökök és a „rácok”, továbbá az idetelepített jövevények azzal a kérdéssel fordultak hozzá, vajon a királytól nem fognak-e bizonyos immunitásokat és kiváltságokat kapni. Fischer a kamarai levéltárból kikerestette Eger város régi urbáriumát. Ebből az derült ki, hogy a város lakói valamikor „ad beneplacitum regium”, tehát a király tetszésétől függőleg, addig, ameddig bizonyos exemptiókat (kiváltságokat) élveztek ugyan, ebből azonban korántsem következik, hogy Eger régen formális (szabad és királyi) város lett volna, vagy pedig állandó privilégiumokat kapott volna, annál kevésbé, mert a lakosság — kivéve a nemeseket —, mind paraszti rendű volt. Minden utcának megvolt a maga külön bírása és a város egykor nem volt, úgy mint ma (ti. 1688-ban) körfallal és kövel bélelt árokkal kerítve, hanem csak kerítéssel. Jelenleg azonban — írja Fischer — valamennyire városias jellege és formája van, s így meg-

érdemli, hogy az egykori püspöki város a magyar királyság városai (azaz a szabad és királyi városok) közé soroltassék [77].

Eger lakosságának nyomására ekkor vetette fel először Fischer kamarai adminisztrátor a város szabad és királyi rangra emelésének gondolatát.

A kincstári kezelés a török iga alól felszabadított Egert mint újszerzeményt vette birtokába, mellőzvéen az egri püspöknek és káptalannak régi birtokjogát. Mint kincstári birtokot képező város másnak, mint királyi városnak nem is volt tekinthető. Minden újonnan betelepült egri lakosnak volt belső és külső telke (szántóföldje, rétje, szőleje stb.) [78]. Az egriek a budai kamarai adminisztrátorhoz 1694. július 6-án kelt levelükben joggal állíthatták, hogy a kamarai igazgatás az Eger körül elterülő pusztákat is az egri lakosok javára és hasznára adta oda [79].

Fischer kamarai adminisztrátor 1688. július 20-án újabb felterjesztést intézett a királyhoz, amelyben előadta, hogy bár eddig Eger szabad és királyi város nem volt, mégis tekintettel a város lakosságának szaporítására, mivel az Egerben települni kívánók itt nem mint parasztok, hanem mint polgárok óhajtanak élni, ezeknek szem előtt tartásával meg lehetne adni a városnak a szabad és királyi városi rangot és jelleget. Igaz ugyan, hogy az 1687. évi XVII. tc. tiltja a szabad és királyi városok számának szaporítását, de ez — Fischer érvelése szerint — nem lehet akadálya a rangemelésnek, mert a király „a neo-akvirált területeken, amelyek különleges igazgatási szabályok alatt állanak, saját belátása szerint, a maga hasznára úgy rendelkezhet, ahogyan neki tetszik” [80].

A bécsi államtanács kedvezően fogadta Fischer felterjesztését, s az államtanácsban I. Lipót király is beleegyezését adta ahhoz, hogy Eger szabad és királyi városságot nyerjen. A király 1688. augusztus 6-án Bécsből keltezve adta ki eme elhatározásáról a megfelelő, német nyelvű és Fischer Mihályhoz intézett resolúcióját („... Wollen Wür mehr berührte Stadt Erlaw für unser königliche freye Stadt hiemit in Gnaden erklärt haben, worauf der Status Civilis Alda mit Ordnung zu incaminieren” [81]. Fischer 1688. szeptember 3-án egri házában összehívatta a város főbb és előkelőbb vezető lakóit, s kihirdette előttük, hogy a király Egert szabad és királyi rangra emelte. Fischer hirdetéssel azonban Eger város csupán csak tényleg, de nem jogilag lett szabad és királyi várossá.

A város életének kamarai korszaka — bár végeredményben ez is földesúri kormányzás volt —, jogilag sokban különbözött a Magyarországon eddig gyakorlatban levő földesúri kormányzástól. A különbség gyökerét abban jelölhetjük meg, hogy a bécsi udvar minden várost, amely a török alól felszabadított területen feküdt, királyi városnak tekintett, s velük tényleg úgy bánt, mintha a király „peculiumai” lettek volna. A felszabadult püspöki városok a kamarai igazgatás alatt majdnem a szabad királyi városok szabadságával éltek. S ez nem egyedülálló jelenség a kamarai kormányzás alatt álló városok között. Ilyen volt a helyzet Pécs városában is a kamarai kormányzás idején;

szabad királyi városként szerepelt annak ellenére, hogy az udvar maga sem úgy értelmezte a királyi városságot, hogy Pécs közjogilag is szabad királyi várossá alakulva az országrendek sorába emelkedjék. „A város nem lett nemesi közösséggé, s olyan mérvű önkormányzata sem volt, mint amilyen a szabad királyi városainkat megillette. A kamarai tisztviselők azonban sohasem keltek olyan hevesen a *jurisdictio* egyes elemeinek a kisajátítása ellen, mint ahogy ez egyéb világi és egyházi földesuraságoknál szokásos volt... Közigazgatásának nagymérvű önállósága, a jobbágyi kötelezettségek félvállról vevése és az egy összegben megállapított évi cenzus voltak a szabadságnak azon elemei, melyeket a város a püspök-földesuraság idejében állandóan visszakívánt” [82].

A Kassán élő Fenesy György egri püspök és a Jászón élő káptalan azonban csakhamar hozzákezdett az egri püspöki vagyona vonatkozó igényeinek érvényesítéséhez és sikerült is kivívniok, hogy városunk, Eger, rövid ideig tartó szabadságát a jobbágyterhek kényszerű vállalásával cserélje fel. A királyi elhatározás kihirdetésénél jelen levő Miklósi Péter egri örkanonok, Pászthy Mihály szihalmi plébános és Déme István Borsod megyei esküdt előtt Fenesy György egri püspök, a káptalan és a papság nevében ünnepélyesen ellentmondott és tiltakozott, hogy Fischer Mihály szepesi kamarai adminisztrátor Eger püspöki város főbb lakói előtt a király parancsára Eger városát szabad és királyi városnak nyilvánította [83]. Mivel az egész rangemelés a magyar közjog által soha legálisnak el nem ismert hatóságok, idegen kormányzások és tényezők közreműködésével született meg, úgy ennek érvényessége a magyar közjog szempontjából is támadható volt. A királyi resolúcióval tényleg (*de facto*) szabad és királyi várossá lett Eger közjogilag csak úgy vihette volna nyugvópontra e pusztát, ha sikerült volna neki a szabályszerű szabad és királyi városi privilégiumot is a magyar királytól megszerezni. De ez nem történhetett meg a püspök és káptalan ellentmondása és tiltakozása folytán. Mivel Eger rangemeléséről nem kapott szabályszerű privilégiumot, így tehát a tény sohasem erősödött joggá, s Eger szabad királyi városi rangra emelése soha befejezetté nem lett. A város szabad és királyi mivolta a levegőben lógott. Amint a földesúrnak sikerült kimutatnia, hogy ő a város ura, a szabad és királyi városi rangemelés felett megkondukt a vészharang.

Eger városa — az elnyerendő királyi privilégium reményében — 1688 szeptembere után élni kezdett a szabad és királyi városi címmel, sőt királyi városnak tekintették azok a kormányzások is, amelyeknek a rangemelésben részük volt. E szabálytalanul elért rang élvezésében a várost hamarosan megzavarta a vármegye. A megyei hatóság ugyanis a hadbiztosság által az egész vármegyére kirótt 15 430 forintból Egerre 600 forintot vetett ki. Weniger Orbán és az egri esküdtek a település folyamán kilátásba helyezett privilégiumokra támaszkodva 1689. március 10-én nyomban levelet írtak Fischer Mihály kamarai adminisztrátorhoz és tiltakoztak a városra kirótt adó megfizetése ellen [84]. Majd 1689. augusztus 12-én újabb felterjesztést intéztek Fischerhez, „hogy

a vármegyétől zaklatva lévén a terhek viselésére, miután a Méltóságod által múlt évben ígért kiváltságok még most sem érkeztek meg, szükségese-e, hogy küldöttjeink menjenek annak megsürgetésére, vagy nyugodtan várhatjuk a megérkezését?" [85]. 1690. március 18-án Brayner Kristóf hadi biztos azt írta a vármegyének, hogy „a hely új szerzemény (neo-acquisitus locus), hogy a király parancsából szabad királyi városnak nyilvánított. és így a megye részéről adófizetésre nem kötelezhető”. A megyei közgyűlés azonban úgy döntött, hogy „a megye most mit sem tud arról, hogy Egert szabad királyi várossá nyilvánították volna, azt vele nem is közölték. Ha azonban öfelsége hadi biztossága az Egerre eső hadiadó részletet hajlandó elengedni, ez ellen a megyének semmi kifogása nem lesz, és akkor ő sem fogja követelni.” Mivel azonban a hadi biztosság a vármegyére kirótt összegből semmit sem volt hajlandó elengedni, a vármegye továbbra is ragaszkodott ahhoz, hogy abból az esedékes részt Eger városára kivesse és a város azt megfizesse [86]. A megyei törvényhatóság azért foglalt állást az elibertációval szemben, mert Eger város adója beletartozott a megye portaszámába.

A megyei közgyűlés 1692. augusztus 25-én újból megtárgyalta az egriek adózásának ügyét. A királyhoz felküldte Fejérpataky Lászlót, hogy „öfelsége már megparancsolta, hogy az egri nemes és nem-nemes lakosok a megyei törvényhatóságnak alá vannak rendelve, s a terheket viselni tartoznak; annak dacára... az egri inspector őket tehermenteseknek tartja a királyi parancs súlyos sérelmére és a megye kárára”. Ezért a megyei küldött azt a feladatot kapta, eszközölje ki, hogy a várost a megyébe visszakebelezzék [87].

A megye e lépésével szemben Eger városa 1692 augusztusában Glener György, Karl Mátyás, Mlinkó Mátyás és Mihály polgárokat Pozsonyba küldte, hogy a megye zaklatásaival szemben védelmet kérjenek a királytól. A küldöttség előbb a pozsonyi kamarát kereste fel, onnan a királyhoz ment. „Öt évi szabadság volt ígérve — írják feliratukban — és egy sem telt el, máris adókkal zaklatnak a vármegyék”. (Heves és Borsod m. — Sz. I.) Panaszkodtak továbbá, hogy nincs őrlőmalmuk, a mézszárszék is kevés, a sört drágán mérik, az accisa és a szállítási adó elviselhetetlen és lehetetlenné teszi a város fejlődését. Egert királyi várossá jelölték, a királyi városok pedig mentesek a vámok fizetése alól. Az öt évi tehermentesség kevés, meg kellene azt hosszabbítani. A városban a legjobb házakat a püspök, a káptalan, a szerzetesek és a katonák foglalták le, ezek tehermentesek, így a városra eső teher a szegény polgárokat sújtja [88].

Mindezekből kitűnik, hogy az újonnan települt Eger első évei igen bizonytalanul folytak; nemcsak a település nehézségeivel kellett megküzdenie, hanem a rögtön rája rótt terhek viselése is nehezítette sorsát. Heves és Borsod megye a rájuk rótt nagy hadiadót sietett Eger városára is áthárítani. Eger jogi helyzete tisztázatlan volt, ugyanakkor a török még bent tartózkodott az ország bizonyos részein. Az egri várórség, a régi lovaskatonákból, szélnek eresztett végváriakból álló városi polgárság méltán tartott attól, hogy a váradi törökök esetleges

diadala veszéllyel fogja fenyegetni újonnan szerzett javait. Ezért tehát, amikor az egrieket 1692-ben Nagyvárad ostromához segítségnyújtásra szólították fel, „nagy számmal fegyvert ragadtak, s lovas és gyalog sereget alkotva mentek Nagyvárad alá, a fejedelmi seregekkel egyesülve harcolának s vívták ki a dicső győzelmet” [89].

Mivel a város hatósága maga is érezte jogi helyzetének megátadható és ingatag alapokon nyugvó voltát, 1692 novemberében felségfolyamodvánnyal fordult a királyhoz, melyben — a Váradnál szerzett érdemeikre is hivatkozva — ismételten kérte, hogy Eger — mint fegyverrel szerzett királyi tulajdonát (*peculium regium*) — sorolja a szabad és királyi városok közé és a többi szabad és királyi városok módjára különleges privilégiumokkal adományozza meg [90]. A város 1693-ban azzal sietette az események meggyorsulását, hogy ezüstműből kisebb és nagyobb címeres pecsétet csináltatott „*Sigillum liberae ac regiae Civitatis Agriensis*” körirattal, s használni is kezdte azt. A káptalan a királyi kancelláriánál kezdett érdeklődni, hogy van-e hivatalosan tudomása az egri polgárok pecséthasználata jogáról. A kancellár válaszában közölte, hogy nincs hivatalos tudomása ilyen pecsét adományozásáról. Erre Pettes András egri éneklő kanonok 1693. április 14-én Jászón a hiteles hely előtt a káptalan nevében ünnepélyes tiltakozását jelentette be a köriratos pecsét használata ellen [91]. Fenesy György egri püspök nevében pedig prokurátora, Laczkovits István jelentette be tiltakozását Gyöngyösön a július 14-i megyei közgyűlés előtt a jogtalan pecséthasználat ellen [92]. A város azonban a püspökség és a káptalan tiltakozása és ellentmondása dacára sem mondott le a pecsét használatáról. Ezzel még jobban magára vonta volt földesurai haragját, akik elérkezettnek látták immár az időt a cselekvésre.

A katolikus főpapság, mely a török hódítók előrenyomulása következtében híveinek és birtokainak nagy részét elveszítette, csak a Habsburg centralizációval együttjáró ellenreformációtól remélhette hatalmának visszaszerzését. Ezért életre-halálra szövetkezett az idegen uralkodóházzal. Bécs messzemenően viszonozta is támogatását. A török kiűzése után a világi birtokosokra kötelező birtokigazolási eljárás alól a katolikus egyház mentesült; a töröktől visszafoglalt országrészen különösebb nehézség nélkül visszakapta birtokait. Fenesy György egri püspök 1693 júniusában egy emlékiratot (*memorialist*) nyújtott be a magyar királyi udvari kancelláriához, amelyben panaszt emelt püspöki városának, Egernek felszabadulása ellen. A püspök felségfolyamodványában Szent István, Szent László, IV. Béla, I. Károly, I. Mátyás és I. Ferdinánd királyok privilégiumaira hivatkozva a maga részéről mindenképpen ellenezte a rangemelést. A püspök felterjesztésében hivatkozott az 1687. évi XVII. tc.-re is, amelynek értelmében a magyar országgyűlés beleegyezése nélkül egyetlen város sem lehet szabad és királyi [93]. „Éldellette is Eger régen óhajtott polgári szabadságának s ez által nyert anyagi jólétének öröm érzetét hét boldog éveken által mindaddig, míg nem az ádáz idők viharaiban távol lenni kényszerült főpásztor, kire szenvedésben hagyott nyájának boldogabb sorsa s önnön hasznára való jövedelmezése inkább látszott emlékez-

tetőleg hatni, mint a szabadság... előállott s a szent királyok hajdani adakozásából követelte e várost nyájától elvételni s magának vissza-adatni" [94].

E beadvánnyal megindult a volt földesuraság támadása Eger szabad királyi városi rangja ellenében. Szívós és heves küzdelem kerekedett a kérdés körül a város és a püspökség között, hiszen mindkét fél részéről jelentős érdekek forogtak kockán. Hiába fordult meg Bécsben Piano Lajos városi megbízott 1693 nyarán, hiába mozgatótt meg minden követ a város rangemelési ügyének érdekében, Fenesy püspök — aki nem sajnálta az anyagi áldozatokat sem —, erősebbnek bizonyult az 1694 nyarán meginduló végső és döntő küzdelemben. A püspök a kiküldött bizottság előtt bemutatta IV. Béla király 1261. évi oklevelét, a püspökség Egerre vonatkozó privilégiumait, az egri főegyház Szent János-könyvét (*Liber Sancti Joannis*) és ezekkel a dokumentumokkal sikerült bebizonyítania, hogy Eger városának mindig az egri püspökség és a káptalan volt a földesura mindaddig, amíg a várost és a várat a török el nem foglalta. „...A város szabad, virágzó és boldog lón hét évek folytaig — emlékeztek vissza az egriek —, a midőn a Püspökség, melynek a 91 éves Török iga alatt a Városnak létele sem igen juta eszébe, látván ön vére ontásával előmozdított megszabadulását, virágzását, s ön hasznára intézett méltó jövedelmezését, elő állott, s magának a Szent Királyok Adomány Levelénél fogva vissza adatni kéré, — Fenesy Püspök nagy fáradságokat feszített, töméntelen kintseket pazarlott el, mi által végre annyira vitte az ügyet, hogy a Fejedelem megúván alkalmatlankodásait, Egret birtokába vissza bocsátá...” [95].

A király a kettős földesuraság kérelmére már 1694. július 14-én elrendelte, hogy vonják meg Egertől a megszerzett privilégiumot. Midőn az egriek bécsi követük leveléből értesültek a szomorú valóságról, elkeseredésükben július 23-án írtak a város pártfogójának, Kurz János Ignác budai kamarai adminisztrátornak. A követek írása annyira megzavarta őket — olvassuk az egriek levelében —, hogy a zsoldárossal mindnyájan kiáltani kezdték azt, amit Jeruzsálem pusztulásakor lehetett hallani, hogy ti. „Migremus hinc! Távozzunk innen!” [96]. Az elkeseredett egriek bécsi követci azt kérték, hogy reményeiktől megfosztva Heves városát jelöljék ki számukra lakóhelyül, amely török őrhely és szabad királyi város volt, amelynek privilegiális levelei állítólag az egri püspöknél vannak [97]. A lakosok komolyan latolgatták, hogy inkább otthagyják tűzhelyeiket, kivándorolnak a városból és Hevesen új szabad és királyi várost alapítanak, de mégsem lesznek a püspökség és a káptalan jobbágjai. „Ha Eger püspöki város lesz és a püspöknek átadatik, csak a parasztok maradnak a városban, más senki, mert senki sem akar a püspöknek jobbágya maradni és két vármegyének (Heves és Borsod m. — Sz. I.) adózni” [98].

Eger város, hogy kiváltságolt helyzetét megtarthassa, folyamodványt intézett pártfogójához, Kurz János Ignác budai kamarai adminisztrátorhoz, aki azt felterjesztette a császári kamarához. Ez az 1694. július 27-én kelt felterjesztés valóságos panaszirat a városnak az egri

püspökség részére való átadás ellen, másrészt védőirat a szabad és királyi városi jelleg fenntartása mellett. Kurz ebben az iratában mindenekelőtt azzal érvel, hogy a király 1688-ban Eger városát abszolúte, minden feltétel nélkül — vagyis az egeri püspökség jogainak fenntartása nélkül — nyilvánította királyi szabad várossá. Mindezekről a városi polgárságot értesítették, a szabadságot a város birta és tényleg élvezte is. Fiskális és kamarai érdekek kívánják, hogy a város szabad és királyi maradjon, hogy szabadságaiban továbbra is megtartassék. Ha pedig a kérelme teljesíthetetlen volna, akkor a kamara részére a harmincad- és sóház mellett a malmok, a sörház, a város tizedei, akcizák, a szabad italmérés és pallosjog (jus gladii) tartassanak fenn. Megemlíti azt is, hogy a városnak a püspökség részére történt odaítélésének hírére Eger lakói közül „a legtöbben elhatározták, hogy házaikat és udvaraikat elhagyják” [99].

A város követei 1694. július 27-én Breiner Szigfrid Kristófhhoz, az udvari kamara adminisztrátorához is fordultak egy folyamodvánnyal, amelyben azt írják, hogy ha Eger püspöki város lesz és a püspöknek átadják, csak a parasztok maradnak a városban. Arra kérték tehát Breinert, tegyen valamit, nehogy a szép és népes város valami zavaros helyzetbe kerüljön, és ha már a város a király által nekik kéretlenül (!) megadott privilégiumokkal nem élhet, akkor legalább azt tegyék meg, hogy Eger kiváltságos város maradjon és a két vármegyétől elkülöníttessék [100]. De hiábavalónak bizonyult a város részéről minden erőfeszítés és kísérletezés, mert a delegált bizottság előtt Eger városa Bécsbe küldött követi nem tudtak régi privilégiumokat felmutatni. A reális bizonyítékok a püspök kezében voltak [101]. Az egeri megbizottak csak azt mondhatták el, hogy a város egykori lakóit a törökök felkoncolták, kifosztották, s ha volt is valamilyen kiváltságlevelük, velük együtt elvesztek [102].

Miután a kiküldött bizottság a püspök kívánságait letárgyalta, 12 pontból álló javaslatot terjesztett elő. A kilencedik pont kimondja, hogy azok, akik nem akarnak a püspökvé váló Egerben maradni, szabadon elköltözhetnek. A megmaradó jobbágyságot pedig úgy fogják kezelni, mint a többi püspöki város polgárait. A kiküldött bizottság javaslatát egy felsőbb deputáció újabb megfontolás után felülvizsgálta, s elfogadta Fenesy püspök álláspontját, hogy ti. Eger az 1687. évi XVII. tc. tiltó rendelkezése értelmében szabad és királyi város nem lehet. Az 1694. augusztus 14-én összeült államtanács azt a várost, amelyet néhány esztendővel korábban királyi rangra emelt, visszaszította a püspöki városok sorába.

A császári döntés kimondotta, hogy Eger városa az egeri püspököt illeti, hogy a szabad királyi városi privilégium semmisnek tekintendő és a város a jövőben sem élhet a szabad királyi városi címmel. Azoknak az egeri polgároknak, akik a várost elhagyni készültek, megadták a szabad költözködés lehetőségét, viszont a városban maradtakkal a püspöknek meg kellett egyeznie az italmérés, mészárszék, malmok, legeltetés, faizás, a vásári jövedelmek, a vámok, bírságpénzek, halászat és vadászat, s a püspöki adók dolgában — mégpedig előzetesen —,

mielőtt a püspököt bevezetnék a város birtokába [103]. A resolutio azt is kimondotta, hogy a kamarai adminisztrációtól megvásárolt házak és telkek dolgában a püspök részéről új eljárásnak nincs helye; a vevők ezen ingatlanokban teljes joggal bent maradhatnak [104]. A királyi fegyver- és éléstár, harmincadház, püspöki rezidencia, a káptalani lakhelyek, a városi kúria, az ispotály (kórház), a szerzetesi lakhelyek s egyéb közhasznú épületek adómentesek lesznek.

De a kamara és a kamarai tisztviselők nem nagyon siettek Fenesy püspök birtokba iktatásával. Különben is a beiktatás addig nem történhetett meg, amíg létre nem jön a megegyezés az elősorolt ügyekben a város és a püspök között. Ezért Fenesy püspök 1694. december végén maga elé idézte Kassára a város embereit. A város megbízottai a magyar lakosság (natio) részéről Faragó András városbíró, Török István és Csala Gergely jegyző; a német lakosság részéről Gundl György és Mészáros Jakab; a görög („rác”) natio részéről Bajai Zsigmond és Fekete János. Ha és amennyiben a kiküldöttekkel folytatandó egyezkedési tárgyalások során a püspök nagy és sérelmes dolgokat — vagyis lehetetlen nagyságú adókat és szolgáltatásokat — követelne, erről a követek a város urainak tartoznak bejelentést tenni. Ezek szerint a város a maga követeinek nem adott teljhatalmat (plenipotenenciát) [105].

Eger város követei a püspök felszólítására Kassára mentek a kiállított megbízólevéllel. A tárgyalás menetét, lefolyását a városi küldötteknek néhány nappal a tárgyalás után a budai kamarai adminisztrátorhoz intézett panaszleveléből tudjuk rekonstruálni. Midőn Szentiványi Ignác, a bizottság elnöke előkérte a követek meghatalmazó levelét, kiderült, hogy nem a város, hanem csak két városi tanácsos pecsétjével van megpecsételve. Ez azt jelentette akkor, hogy a meghatalmazás nem közhitelű, hanem csak magánjellegű okirat. A követek azzal mentegetőztek, hogy a városnak ez idő szerint még nincs más pecsétje, hanem csak a szabad királyi városi körirattal ellátott, ezzel pedig élni s vele másokat bősíteni nem óhajtották. Nem tarthatjuk éppenséggel lehetetlennek, hogy a magánpecsétes meghatalmazólevél kiállításakor a város vezetőségének voltak olyan hátsó gondolatai, hogy ezzel is hátráltassa a püspöknek a város birtokába való bevezetését.

A nem közhitelű meghatalmazás és a megbízólevél záradéka nem nagyon tetszett a bizottságnak és a püspöknek. Erre azt a megjegyzést tették, hogy e szerint a város követei úgy jöttek ide, mint ahogy a vásárra szokás menni, hogy ti. ha vásárolni akarnak, vesznek, ha pedig ehhez nincs kedvük, akkor nem vásárolnak. A városi követek mentegetőzésére a bizottság azt válaszolta, hogy már úgyis mindegy „akár itt vannak uraságtok, akár nem”, — a várossal való egyezség dolga most már be lesz fejezve [106].

A város követei a püspökkel hosszas huzavona után 600 magyar forintnyi adóban egyeztek meg azzal a feltétellel, hogy Eger ezenfelül semmi más szolgáltatással nem fog tartozni. A püspök azonban e kikötés ellenére önkényesen belevette az egyezségbe 50 arató évenkénti

kiállítását. Erre a megbizottak kijelentették, hogy ha ők el is fogadják a püspök követelését, az nem sokat használna, mert nekik úgy sincsen mindenre kiterjedő teljes meghatalmazásuk. Erre a bizottsági tárgyalás befejeződött. Amikor végre elkészült a megegyezés írásbafoglalása, s felolvasták azt a követek előtt, feltűnt nekik egy pont, amely felhatalmazza a püspököt a bárány-, méh- és malactized szedésére. E pontnál megjegyezték, hogy ilyen tizedről a tárgyalások során szó sem volt, ehhez ők nem járulhatnak hozzá. Erre a püspök szörnyen megharagudott, s a prefektusa által azt üzente a követeknek, hogy hazamehetnek. A követek már el is indultak Kassáról, amikor a prefektus utánuk eredt és visszahívta őket. A püspök rábeszélte a követeket az egyezséglevél aláírására. Így jött létre tehát 1695. január 4-én Kassán a 12 pontba foglalt latin nyelvű ún. Fenesy-féle egyezmény (transactio).

Ez a „köz jobbágyi sorsra alacsonyító sérelmes szerződés” szolgált később állandóan szabályul a város és püspökség közötti jogviszony megállapításában. Már maga az a körülmény is a püspök malmára hajtotta a vizet, hogy az egri küldöttség hat tagja közül a legtöbben írástudatlanok voltak. Fenesy György püspök Kassán a szerződést — a városiak emlékezete szerint — „az oda hívott hat küldöttekkel, fő részben előljárókkal köté meg, kik közül hárman a magok nevét nem tudván leírni, kettő német lévén a latin nyelven szerkesztett szerződés értelmét csak mások tetszés szerinti tolmáclata után értették. A hatodik deák nyelvben egyedül jártas Csala Gergely jegyző pedig hogy inkább a szerződő Püspökhöz szított, mint Városunkhoz, onnan nyilvános, hogy küldőik munkálódásaikat helybe nem hagyhatván, megváltoztatták, — ellenben a szerződő Püspök, mint Megyei Főispán őt néhány évvel utóbb Tettes Heves megye alispáni székébe candidálá, s be is helyezé” [107].

A Kassáról hazatért egri megbizottak „polgártársaik méltó nehez- telése s lelki ismerete által nyugtalanítva, igyekeztek vétkes gondatlanságukat” jóvátenni. A város közönsége nyomban emlékiratot szerkesztett, s azt elküldte Kurz János Ignác budai kamarai adminisztrátornak. Az egriek emlékirata megemlíti, hogy „nem önként, hanem kényszer hatása alatt járultak hozzá” az egyezséghez; a követek az utasítás ellenére olyan végső megállapodásokat kötöttek, amelyek az Egerben lakó nemesek előjogait sértik és a többi mindenünnen összesereglett libertinusok romlását fogják okozni. Különösen az bántotta az egri polgárokat, hogy „olyan jobbágyi sorsra alacsonyító szolgálai munkákkal” terhelték meg őket, mint a kaszálás, levélhordás, jégtörés, kertművelés, borhordás, stb. Ezért Eger városa a Fenesy-féle egyezséget nem tekinti magára nézve kötelezőnek [108].

A Fenesy-féle egyezmény első pontjában a püspök kikötötte, hogy a király ismert döntése alapján a város ezután ne éljen a szabad és királyi városi címmel, névvel és pecséttel, s ilyen jogokat ne is vindikáljon magának. A privilégiumokat — ha a város birtokában ilyenek lennének — a pecsétekkel együtt „püspöki városunk lakói” tartoznak — mondja a püspök — birtokba iktatásunk és installációnk alkalmával

nekünk átadni. A *transactio* kimondja, hogy a város eláll a szabad királyi városi jogcím és pecsét használatától.

Az egyezés második pontjában a püspök azt a kérdést feszegeti, hogy mit értsünk Eger város nevén. Azt a részt-e, amelyet a város falai körülfognak, vagy pedig annak csak egy részét, ti. kirekesztve belőle az Újváros, Olaszi, Szent Miklós utcákat és a káptalani részt, amelyek egykor elkülönítve kezeltettek és tartoztak szolgálni. Abban állapodtak meg, hogy az említett utcákat a jövőben nem különböztetik meg és választják el a város testétől, hanem azt nevezik Eger városának, amelyet körülfognak a város falai („*Quidquid ambitu murorum praesentium continetur, sub eodem nomine Civitatis Agriensis intelligatur*”). Az egykor külön jogállású és kötelezettségű utcáknak a lakói — sőt mint látni fogjuk, a külvárosok lakói is — ugyanazokat a jogokat élvezik és ugyanazokat a kötelezettségeket teljesítik, mint a város többi lakói.

A bíró és a tanács (magisztrátus) kijelölési jogát a püspökség magának kötötte ki, de később az uradalmak a kijelölési jogot egyedül a bírói hivatalra korlátozták [109]. Így a jegyzők, a belső és külső tanácsosok, a népszónok (tribunus plebis vagy Fürminder), s minden egyéb hivatalok szabad választási joga minden földesúri beavatkozás és megszorítás nélkül a városé lett [110].

Az egyezés szerint a püspöki kúria, a kanonoki házak, a falakon kívül a püspöki allódiium, a vadaskert, a külvárosi (suburbanus) kert, 50 kaszás rét, a malmok (egy kivételével), a fürdő, a téglaház (téglaégető), a püspöki és káptalani allodiális szőlők mint adómentes kúriák a földesúr tulajdonába kerülnek. Úgy szintén adómentesek a királyi fegyver- és éléstár, a harmincadház, a plébánia, az iskola, a szerzetesházak és az ispotály (*pauperum hospitale*) [111].

A szőlők után tized és kilenced, a szántóföldi terményekből tized jár a földesúrnak [112].

Ami pedig a korcsmáltatási jogot illeti, Szent Mihály-napjától (szeptember 29) január 1-ig a polgárok és a város szabadon mérhetik az egri szőlőhegyen termelt borokat. Ebben az időközben a földesúr csak egy korcsmában mérethet bort. A kizárólagos borkimérés joga január 1-től március végéig a várost illeti. A méhsert egész éven át méretheti a város, ellenben április 1-től Szent Mihály-napjáig — akárhány korcsmában — csak a püspökség és a káptalan mérhet ki bort. A pálinka- és sörkimérés joga egész évben a földesúrat illeti meg [113].

A mézárszéki jog gyakorlása a városé, csupán azt kötötték ki az uradalmak, hogy a város a nagyobb állatok után öt font faggyút, a mézárások pedig fél nyelvet adjanak [114].

A vásári és piaci helypénz kétharmad része a püspöké [115].

A büntető bíraskodást (vérhatalmat = *jus gladii*) a püspöki tisztek a városi magisztrátus segédkezésével gyakorolják [116]. Főbenjáró és birtokjogot érintő ítélet s a végrendelet jóváhagyása a püspökség joga [117]. A birtok adás-vevése szabad, minden vitás ügy a magisztrátustól a püspökhöz fellebbezhető [118].

Eretnekek (protestánsok) és zsidók betelepítését az egyezés megtiltja [119].

A város cenzus és úrbér váltsága címén évi két részletben 600 forintot fizet [120].

Fenesy György püspök a káptalan tagjaival 1695. február elején érkezett Egerbe, hogy a várost átvegye és annak birtokába magát bevezettesse. A fényes fogadás mögött a levegőben volt valami nyugtalanító; a lappangó elégedetlenség árnyéka. A papság attól tartott, hogy az egyezés miatt elégedetlenkedő nép előbb-utóbb felborítja a „közbátorságot” és zendülésbe tör ki. Ezért mind a püspök, mind pedig a káptalan célszerűnek látta — Kurz kamarai adminisztrátor tanácsára — az eredeti egyezséget újabb, ún. „magyarázó” vagy pótegyezséggel kiegészíteni. Így jött létre 1695. február 16-án a város, a püspök és a káptalan között az a pótegyezmény, amely a január 4-i egyezésben foglalt sérelmek közül a legégetőbbeket orvosolta. Ebben a földesuraság egyebek közt szabaddá tette a tisztviselők választását, a lakosokat pedig feloldotta a kézi munkák szolgálai kötelezettsége alól. Az ilyesfajta kötelezettségeket évi 200 forinttal váltották meg. A pótegyezés elrendelte a még osztatlan állapotban levő szántóföldek és szőlők kiosztását házak után a lakosok között [121].

A pótegyezés létrejötte utáni napon, 1695. február 17-én Kurz János Ignác budai kamarai adminisztrátor a király akaratához híven átadta a várost a püspöknek és káptalannak. Eger város tanácsa kénytelen volt kiszolgáltatni „Sigillum liberæ ac regiæ Civitatis Agriensis” körirattal ellátott pecsétjét és kézcsókkal járulni püspök-földesura elé. Ezzel letűnt Eger városának 1687-től 1695-ig tartó kiváltságos állása, és kezdetét vette az egyezés (transactio) hatálya, mely a város és a kettős földesuraság között állandó küzdelem forrásául szolgált. A Fenesy-féle egyezmény azonban csak egy fejezet záróakkordja Eger város felszabadulási törekvéseiben. A városi polgárság antifüdális mozgalmi megújultak a XVIII. században.

I. Lipót király Eger püspöki város közönségének azon panaszára, hogy a rájuk zúdított sok teher mellett tönkremennek, 1696. október 3-án kelt protekcionális levelében közölte Heves és Borsod vármegyék hatóságával, hogy a várost királyi pártfogásába vette és meghagyta, hogy Egert immunitásában, szabadságában, kiváltságában minden jogtalan zavaró ellen hathatósan védjék meg [122]. Bár I. Lipót 1700. október 17-én megerősítette mind a két (Fenesy-féle) szerződést, de a város lakossága és a kettős földesuraság közötti nézeteltéréseket nem tudta megszüntetni, „mert a Város még egynehány éveken át szerződés elleni kitöréseit próbálgatva a Földes Úri jogok egyenetlen útoni sértegetésével nem akart vala felhagyni mindaddig, míglen a kettős Uradalmak állandó lakásaikat Egerbe helyezvén, a visszaéléseket időjártával zabolázzák” [123].

A Habsburg-centralizáció magyarországi társadalmi bázisának kiterjesztése — mint ismeretes — az ellenreformáció jegyében történt. Az ellenreformáció ezáltal szükségszerűen a „második jobbágyság” rendszerének vallásos ideológiája lett. Velc szemben a szabadparaszti törekvések méginkább összeforrottak a reformációval [124]. A magyarországi protestantizmus azért volt gyűlöletes a Habsburgok előtt, mert

kezdetben határozott antifeudális irányzata is volt, s mert a nagy nemzeti felkelések vezetői és résztvevői túlnyomórészt protestánsok voltak. Az uralkodóház és uralkodóosztály a török kiűzése után haladék nélkül hozzáfogott a viszonylagos vallásszabadság felszámolásához. I. Lipót császár és magyar király a neo-acquisita területén is a katolicizmus teljes uralomra juttatására törekedett. Megtiltották a protestánsok nyilvános vallásgyakorlatát és brutális kegyetlenséggel „térítették át” a lakosságot a római katolikus hitre.

Az egeri jezsuita napló 1693. évi feljegyzése szerint a várbeli őrség között szereplő Ragályi György evangélikus vallású kapitány — aki részt vett már a vár visszavételében is — szabad működési teret követelt a várban és a városban a magával hozott prédikátornak. A nagy izgatottságot felvert esetnek az lett a következménye, hogy Ragályi kénytelen volt lemondani tervéről [125]. A Fenesy-féle egyezség kimondja, hogy csak katolikus vallású lehet egeri polgár. A protestáns vallásszabadságért folytatott küzdelem — főleg a XVIII. században — egyet jelentett az idegen uralom elleni harccal; az üldözött vallás védelem erősítette a nemzeti függetlenségi törekvéseket.

A katolicizmus eszmei fegyver volt a Habsburgok kezében az elégedetlenek ellen és a földesurak kezében a jobbágyok ellen. Egert is elárasztották a különböző szerzetesrendek (jezsuiták, minoriták, ferencesek, serviták, stb.). Az erőszakos térítés mellett — amelynek során keresztvíz alá kényszerítették az Eger vára feladása után ittmaradt mohamedán vallásúakat is — szervezett csodamozgalom indult a nép babonás megtévesztésére [126]. Mindez világos bizonyítéka annak, hogy a Habsburg hódítók fegyveres ereje mellett a vallás erőt is harcba vitték a magyar nép leigázására.

Eger története a török iga lerázása után tehát azzal kezdődik, hogy a várossal kapcsolatban a bécsi udvar, a kamarai adminisztráció, a megye, a püspökség és a polgárság érdekei összeütköznek egymással. A Habsburg-hatalom képviselője, a kamara — figyelmen kívül hagyva a püspök és a káptalan földesúri igényeit — támogatta Eger felszabadulási, illetve a szabad királyi városi rang elnyerésére irányuló törekvéseit, és a fegyveres hódítás jogán — anyagi érdekekből kifolyólag — szabadon igyekezett rendelkezni a várossal. A satnya és többségében idegen (német és „rác”) egeri polgárság a földesuraság alávetési törekvésével szemben minden reményét a Habsburg-hatalomba vetette. De ha volt is valamilyen ellentét a Habsburg-hatalom és hazai szövetségese, az egeri püspök között, ez az ellentét nem terjedt ki többre, mint az ún. „visszaszerző háborúk” „jure belli” kezelt zsákmányának miként történő felosztására. A katolikus egyház továbbra is úgy szerepelt, mint a bécsi udvar abszolutista törekvéseinek legszilárdabb hazai támasza.

Eger kiemelkedő szerepet játszott a Rákóczi-szabadságharc korában. Az egész kuruc-mozgalom alatt Eger a fejedelem főhadiszállása; itt bontakozott ki a nemzeti királyság ígérete gyanánt — Esze Tamásnak, a Rákóczi-kor ismert szaktekintélyének szavai szerint — a sok színben csillogó fejedelmi udvar. Amikor pedig hanyatlóban volt a sza-

badságharc csillaga, a fejedelem utolsó reménysége Eger vára. Azt remélte, hogy Eger és Szolnok vára meg fogja tartani a szabadság ügyének a Tiszántúlt is legalább a következő év tavaszáig, amíg ő külföldi segítséggel újra kezdheti a harcot. A szabadságharc vezetői még mindig nem veszítették el reményüket; bíztak a kedvező fordulatban. Az orosz segítség reménye nem volt illúzió. Igen fontos lett volna, hogy a kuruc hadsereg kitartson az orosz segítség megérkezéséig. Károlyi Sándor azonban Rákóczi távollétét kihasználva, 1711. május 1-én a nagymajtényi síkon áruló módon letétette a kuruc fegyvereket a császáriak előtt.

Eger sok áldozatot hozott a szabadságharc érdekében és „tűz, fegyver, és az keserves dögh halál miatt” kemény megpróbáltatásokon, súlyos csapásokon ment keresztül [127]. Az egriek Eszterházy Pál nádorhoz intézett kérvényükben az alábbiakban foglalják össze a szabadságharc idején átélt megpróbáltatásaikat: „... Keservesen érzi Pusztás Városunk az el múlt boldogtalan üdöben rajta történt inségeket és veszedelmeket, a midön kimondhatatlan nagy és sok kárainkkal, az Városbul kétszer is nem csak ki kergettettünk, minden javainktul megh fosztattunk, de Városunk nagyobb részét tűzzel megh emésztetvén, hamuban lenni könyves szemekkel szemlélljük. Az Istennek kemény ostora, a Pestis miatt is olly kevés számmal marattunk... Lakossaink közül számossan Városunkbul el szélettek, s el oszlottak, úgy annyira, hogy sok falukat megh szaporitván Városunk nagy pusztássan maradott” [128].

Eger 1700. évi — legfeljebb ötezerre tehető lakosságának — csak mintegy harmadrésze vészelté át a nehéz időket [129]. Azok közül, akik Eger városában 1711 után éltek, „sokan az elmult esztendőkbén itt nem lakván, vagy csak az idén (1712-ben — Sz. I.) vagy ez előtt egy s két esztendőkkél vették ide lakásukat... Sokan penig az réghi lakosok közzül, kik az el múlt üdökbén... öt, hat s több vagy kevesebb esztendőig itt lakván marhájak volt, az után ki előbb, ki utóbb innét másuva transferálták (helyezték — Sz. I.) lakásukat, sokan el haltak és tellyeséggel mindenekből el fottak...” [130].

A szabadságharc bukásával a döntő akadály is elhárult a Habsburg abszolutista rendszer megvalósítása elől. A Habsburg-ház és a magyar uralkodó osztály a szabadságharc leverése után újból megszilárdította helyzetét, s haladék nélkül hozzáfogott a parasztság és a városi polgárság által kivívott jogok felszámolásához. A katolikus egyház hű segítőként szegődött az uralkodóházhoz és az uralkodóosztályhoz a kizsákmányolás és idegen elnyomás ellen küzdő népi tömegek fékentartásában.

Ezzel új korszak kezdődik Eger város történetében is.

III. Eger külvárosainak kialakulása

Eger város jellegzetes arculatát a XVIII. századbéli barokk építető főpapok és főurak nagy építkezései határozzák meg. Mellettük a város szorgalmas polgárainak kisméretű, a kor stílusát tükröző lakóházai képezik az átmenetet a várost körülölelő mezőgazdasági foglalkozásúak földműves házához [131]. Eger volt a magyar katolicizmus egyik fővá-

rosa. „Ebben a városban akármerre néz is az utas — írja Szabó Zoltán „Cifra nyomorúság” c. könyvében — mindenütt templomtornyokat lát és az aranyozottan villanó keresztek a kicsiny házak fölött messzire hirdetik az Úrnak és az ő szolgálóinak hatalmát” [132].

Szabó Zoltán a Horthy-fasizmus korában hármast mutatott be Egernek: a barokkot és epigonját, a halódó, jövőtlen kisvárost, meg a falut (a külvárosokat). „Harmadik arcát a város nem mutatja a látogató idegennek. Ez az arc kifelé néz . . . a falu. Apró házak, ősszel és tavasszal szinte járhatatlan sár, gyér füst a kéményekből. Eger falurésze körülöleli a városi részt, magába szorítja a templomokat és a kanonok-sor kecses palotáit, a Belváros öreg házait, a lyceumot és az iskolákat” [133]. Így maradt Eger 1945-ig, a felszabadulásig, a „feudálikatolicizmus” fellegvára, „urak és papok városa”. Szabó Zoltán Egerben a jövőtlen kisvárost mutatja be a Horthy-korszakban. Állításait nem tudta megcáfolni az a hangos kórus sem, amely itt felharsant a „Cifra nyomorúság” c. könyv megjelenése nyomán [134].

Eger két arcát, a mintegy 175 műemléket vagy műemlékjellegű építményt magában foglaló „urbanus várost” nem egy művészettörténeti kiadvány vagy prospektus tárta már az olvasók és az idegenforgalom elé. Ugyanakkor azonban a külvárosok (hóstyák) kialakulásával, életével, osztályharcos múltjával nem foglalkozott az elmúlt idők helytörténetírása. Nem is csoda, hiszen „szörnyű nagy (volt — Sz. I.) a messzeség a pompakedvelő nagyurak városa és a külső nyomorúság között” [135].

A külvárosok közül a széles kavicsteraszon fekvő Hatvani városnegyed a legnagyobb mind területileg, mind pedig a lakosság számát tekintve. (Eleinte „Suburbium Sancti Joannis” néven szerepelt.) Legforgalmasabb útja a keletről határoló, nagyforgalmú Hatvani-út. A Maklári-hóstyán a Borsod megyei részen és a Hatvani-hóstyán a Farkasvölgyi vízárkon kívül fekvő beltelkek a káptalan tulajdonát képezték. A Felnémeti városnegyed (Rác-hóstyán) a Rác-kaputól északra terül el, s lenyúlik egészen az Eger-patakig. Magában foglalja a vízmosásban épült Szalát is. Népiesen Rác-hóstyának is mondják ezt a városrészt, mert a belvárosnak vele határos északi szögletét hajdan „rácok” lakták.

A Czipra-kapun kívül helyezkedik el a Czipra-negyed. Nyugaton a Malom-patak (Tárkányi-patak) medre, keleten a putnoki vasútvonal határolja, délen lenyúlik egészen a Tetemvárig. A Czipra-külvárost Czegléd-hóstyának is hívták a mellette húzódó Czigléd dombvonulat miatt. Ez a külváros legtöbbször a Sánccal együttesen szerepel, azzal alkot egy városnegyedet [136].

A XVIII. század végére már a mai kiterjedésben kiépült a Sáncnak nevezett városrész is, ahol a külső vár és annak bástyái állottak valamikor. Az egri várat a török kitakarodása után a császári katonaság szállta meg, s a vár és a Sánc katonai parancsnokság alá került. A német várnagyok telkeket adtak itt a jövevényeknek. Az első telepések kezdetben a kassai kamarának adóztak, és csak a vár megvásárlása után az egri püspöknek [137].

A város nyugati felén, árvíztől védett teraszon a Károly-várost

(Nova Civitas Carolina: Hatvani III—IV. negyed) találjuk. A külvárosok közül ez fejlődött ki legkésőbb. Eszterházy Károly püspök (1762—99) osztotta ki ezt a területet. Utcái szép egyenesen vonulnak, s korántsem olyan falusias jellegűek, mint a többi külvárosoké [138].

A külvárosok a Rákóczi-szabadságharc bukása után kezdtek jelentősebb mértékben benépesülni. Az 1713. évi összeírás a Szent János-negyedben (Hatvani I. és II. negyed) 63 házat tüntet fel. A Felnémeti-negyedben (ante portam Rascianam) 23 lakóház állott, míg ugyanakkor a Maklári-negyedben (Almagyar község beolvasztásával) 158 házban laktak [139]. Az 1720-as években aztán már benépesültek a Maklári-, Hatvani- és Felnémeti (Ráczipu-előtti) külső negyedek. Az 1724. november 12-én kelt Károlyi-féle összeírás szerint a külvárosok lakossága — a Sándor kivételével, amely ekkor még nem tartozott a városhoz, hanem katonai parancsnokság alatt állott — az alábbiak szerint oszlott meg [140].

Külváros	Adómentes lakosok	Adózó lakosok	Iparosok	Kereskedők	Földművesek	Zsellérek
Hatvani	6	71	2	—	12	57
Maklári	3	78	12	—	4	62
Ráczipu-előtti	1	69	2	—	1	66
Összesen:	10	218	16	—	17	185

Ezenkívül feltüntet az 1724. évi összeírás 14 jövevényt (advenae) is, akik 1720 óta költöztek be a hóstyákra.

A külvárosi adózó lakosságnak tehát mintegy 85%-át olyan szegény zsellérek tették ki, akiknek „soha semmijek sincsen, napról-napra két kézi munkájokkal életük táplálását keservesen folytatták” [141].

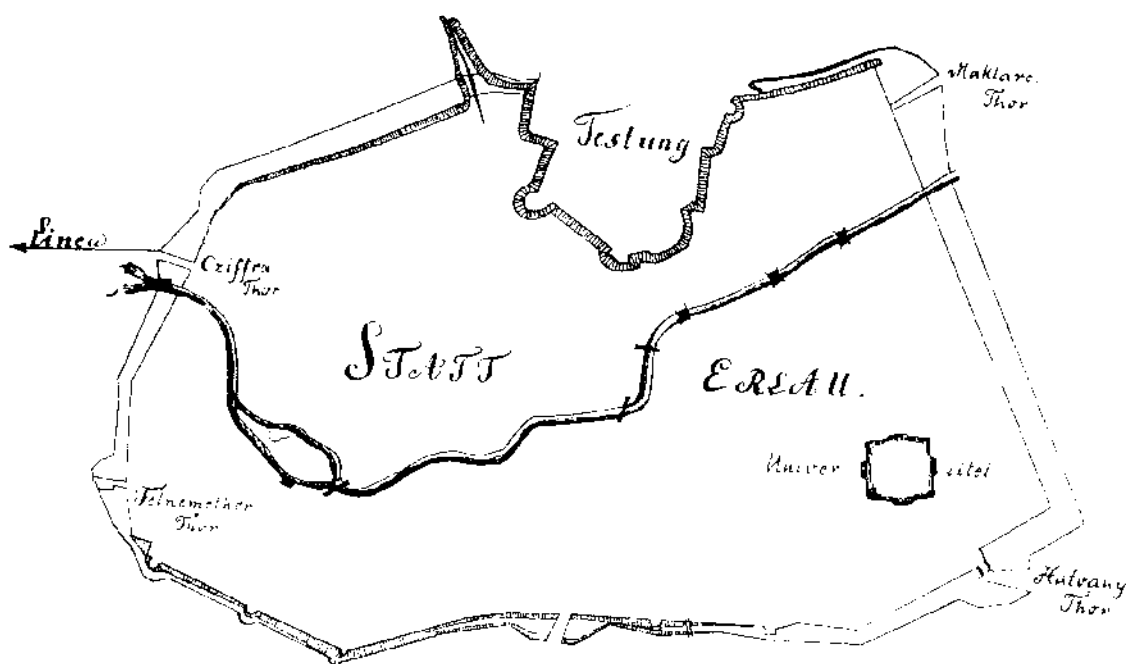
Már szó volt arról, hogy Felnémet, Czegléd, Szőlőske, Almagyar lakott helyek (distincta corpora) voltak, mielőtt a török feldúlta Eger környékét. Az egrieknek azok határában kilenced- és tizedköteles szőlői és szántóföldjei terültek el. A fenti helységeket a püspökség, illetve 1548 után a kamarai igazgatás eleinte urbárium szerint kezelte. De aztán a várba helyezett kamarai prefektusok nem sokat törődtek azzal, hogy egyben vagy külön adóznak-e a fenti helységek Egerrel. Majd a török iga alatt (1596—1687) ezek a helységek mind elpusztultak és határuk az egriek használatába került.

Fenesy György egri püspök az 1695. évi egyezség 3-ik pontjában kikötötte magának a „belvárosi kúriát lakásul, úgy majorunkat, csűrünket a gabonának tizeddézsmája és széna lerakása helyéül és lovaink óljául, úgy vadaskertünket, amint hajdan állott, s a hóstyai (suburbanus) kertünket, amint most létezik, a város határában 50 kaszás rétet, minden malmunkat a belvárosban és a város falain kívül, a városnak azonban a falakon kívül egy malomhelyet jelölünk ki”. Ezenkívül a püspök igényt tartott az allodiális szőlőkre, a fürdőre és a téglaházra, Eger határának többi része a város haszonvételi (szerződéses) birtokába (usus transactionali censuisticus) került. Eger városa nem csupán a fallal körülvett, mintegy 191 holdat kitevő belvárosról, hanem — a felsorolt

pusztákat (praedia) is magában foglaló mintegy 18 597 holdat kitevő — határáról, s az ezekbe telepített hóstyáiról is szerződött 1695-ben a püspökkel [142].

Ennek ellenére a püspökség és a káptalan a későbbiek során arra a jogi álláspontra helyezkedett, hogy a Fenesy-féle szerződés csak a fallal kerített belvárosra szorítkozik és nem terjed ki az almagyari, tihaméri, hajdúhegyi, cziglédi és szőlőskei pusztákra, sem a hóstyákra, amelyek — szerinte — a török kiűzése idején nem is léteztek [143].

Ha a püspökség és a káptalan érveit felszínesen vizsgáljuk, valóban úgy tűnhetik, mintha Eger városának a fallal kerített belvárosán kívül semmi egyéb szerződéses földterülete nem lett volna. A kettős földesuraság a későbbi úrbéri per alkalmával gyakran hivatkozott a Fenesy-féle szerződés 2. pontjában foglaltakra: „Quidquid ambitu murorum praesentium continetur, sub eodem nomine Civitatis Agriensis intelligatur.” Az 1715. évi országos összeírás azt jegyzi fel, hogy a városnak sem szántóföldje, sem legelője, rétje, vagy erdeje nincsen [144]. A gróf Károlyi Sándor által 1724. november 12-én Egerben végrehajtott összeírás zárópontjában az olvasható, hogy a városnak saját szántóföldjei, rétjei, legelői és erdei nincsenek. A Mária Terézia-féle urbérrendezés idején maguk az egriek vallották, hogy „Eger városának semmi egyéb határa nincsen, hanem a hol fekszik a város” [145]. (5. ábra.)

5. ábra
A fallal körülvevett belváros

De ha figyelmesebben szemügyre vesszük az 1695. január 4-én kötött Fenesy-féle szerződést, már abból is kétségtelenül kitűnik, hogy annak hatálya nemcsak a fallal körülvevett belvárosra, hanem a hős-

tyákra és az uradalmak által kuriálisoknak minősített pusztákra is kiterjedt. Az egyezség pontjaiban csupán és kizárólag egy Eger városáról, s ezen egyedüli egy város összes lakosairól esik szó a fallal kerített belvárosban, vagy a hóstyákon (melyeknek meglétére utal a 3. és 11. pontban említett „surbarbanus hortus”); egy községről van szó, minden elkülönözés nélkül. Az összes lakosoknak (universorum incolarum) egy bírót és elöljáróságot rendelt a szerződés. Maguk az egriek úgy emlékeztek vissza később is, hogy „... a hóstyák egy morális testté alakítottak minden időben a Várossal, ugyan azon egy bíró s tanács által rendeltettek igazgattatni, a Bírák, s Tanácsnokok csak úgy választattak a hóstyán, mint a Városban lakozók közül, s csak úgy a hóstyabeli, mint a Városbeli lakosok által, csak akként appelláltatnak polgári pereik a hóstyabeli lakosoknak az úri székre, mint a Városbelieké” [146].

A 3-ik pontban, ahol bizonyos — már felsorolt — földterületeket földesúri joggal fenntartanak a püspökség használatára, találunk olyanokat is, amelyek a város falain kívül vannak, mint pl. a majori kert, az 50 kaszás rét, a malmok egy része, a fürdő és a tégláégető kemencék, anélkül, hogy külön említés történnék a városfalon belüli, vagy azon kívüli lakosokról. A 4-ik pontban kimondják, hogy senkinek a háza, szőleje (kivéve a püspöki és káptalani majorsági szőlőt), szántóföldje nem mentes a városi terhek alól. Márpedig a szőlők és a szántóföldek a városfalon belül nem léteztek. Az 5-ik pont szerint a szőlők után — amelyek szintén a városfalon kívül feküdtek — kilencedet és tizedet, gabonából — mely szintén csak a városfalon kívül elterülő szántóföldeken teremhetett — tizedet, úgyszintén a bárányokból — amelyek csak a városfalon kívül fekvő legelőkön tartott juhok után szaporodhattak — tizedet kötelesek adni az egriek az uradalomnak. A 6-ik pontban a bormérést illetően a városfalon belüli vagy kívüli községről nem történik semmi megkülönböztető rendelkezés. A 10-ik pontban a munkaváltságot és szolgáltatásokat az egész városi lakosságra nézve kötötték ki. A 11-ik pontban az örökösödési jog, a telkek szabad adás-vevése és a városi tanácsnak a polgári perekre vonatkozó hatósága úgy nyer megállapítást, hogy semmiféle megkülönböztetés nem történik a bel- és a külvárosról. Az ún. pótegyezség pedig kimondja, hogy a püspök a még ki nem osztott külső szántóföldeket és szőlőket tartozik „aránylag” felosztani a polgári telkek és házak után [147].

Az 1695. évi Fenesy-féle szerződésből tehát világosan kiténik, hogy azt nem csupán és kizárólag a fallal körülvett belvárossal és a belvárosra nézve kötötték a megegyező felek, hanem a falon kívüli lakosokra és földterületekre is kiterjedt annak hatálya.

Hogy a Fenesy-féle szerződésben említett — városfalon kívül elterülő — szőlők és szántóföldek Eger város lakosainak kezén voltak, bizonyítják az 1695—1718-ig terjedő évekből származó, s a városi tanács által kiadott adás-vevési levelek (fessionales litterae), amelyek szerint az egri lakosok házaikat, és a Ráczy-hegyen, Tihaméren, Almagyaron, Cziglédén, Kis-Egeden levő szőleiket, az Almagyaron, Ráczy-hegyen, Cziglédén, a Hatvani-, Felnémeti- és Ráczy-kapu előtt fekvő szántóföldjeiket, majorságaikat, kertjeiket, káposztaföldjeiket,

— „mint részint királyi, részint kamarai adományozásból, részint más jog címből birtakat” —, szabadon adták, vették és cserélték. Ezek a fassionalis levelek tagadhatatlanul igazolják a városfalon kívül levő majoroknak, szántóföldeknek, szőlőknek az egri lakosok által gyakorolt szabad adás-vevés melletti állandó birtoklását. Azt pedig maguk a földesurak sem tudták bizonyítani, hogy a házak utáni járandóságok birtokosai a jelzett években a szerződésben kikötött úrbéren, kilenceden és tizeden felül még valamit fizettek, vagy szolgáltak volna azon földek után. Az 1727—37-es években a hóstyákra kivetett taksák kulcsát tartalmazó kivonatok nem azt tanúsítják, mintha az említett földek után a jelzett években a Fenesy-féle szerződés bérén felül valamit fizettek volna az egriek, hanem inkább ellenkezőleg azt, hogy csak akkor vette kezdetét a hóstyáknak a szerződésben kikötött 800 magyar forintnyi cenzuson felül külön taksákkal való megterhelése. Gróf Erdődy Gábor egri püspök még az 1728. és 1731. években is elismerte, hogy az Eger melletti akár püspöki, akár a káptalani heggyeken levő — szőlőket állandóan egri szőlőknek tartják.

A felsorolt puszták a belvárossal egy testet képeztek és nem lehettek eleinte a püspökség vagy káptalan kuriális prédiukai. Ez abból is kitűnik, hogy Eger városának 1725-től először $9\frac{1}{2}$, később pedig egészen 1812-ig 13 külön palatinalis portája szolgált a közadó alapjául. Ez az adókapuszám pedig semmiképpen sem kerülhetett ki a csupán 191 holdat kitevő belvárosból, csak úgy, ha a városfalon kívül elterülő többi jószágait is hozzá vesszük. Ki is hihetné azt, hogyha Eger városának — az uradalmak állítása szerint — semmi határa nem lett volna, miként vethettek volna rá a felsőbb hatóságok a 191 hold területű belváros után 13 portaszámot, amikor a 11 mérföldet kitevő Torna vármegyének is csak $13\frac{1}{2}$ portája volt összesen!

A püspökség és a káptalan az 1695-ben kötött Fenesy-féle egyezés értelmében nemcsak a fallal körülvett belvárost, hanem a hóstyákat és a később kuriálisoknak minősített pusztákat is évi 800 magyar forint szerződési bér (census), továbbá kilenced és tized mellett átadták a városnak. Eger város adófizető polgárai a Fenesy-féle szerződésben kikötött évi 800 magyar forintnál még 1725-ben sem fizettek többet az uradalomnak. Erdődy püspök 1725-ben a nádorhoz intézett iratában említi is: „...miként Eger Várossa az uri censust 800 forintba fizetni köteles, mit azonban nevelni bármennyire szaporodnék is népessége, a kötés értelme szerint nem lehet” [148]. Az 1724. évi Károlyi-féle összeírás pedig arról tanúskodik, hogy az összeírt Rác-, Hatvani- és Maklári-hóstyák a belvárossal egy testet alkottak és elkülönítetlenül a város haszonvételi (censualisticus) birtokában voltak.

Mindezek alapján megállapíthatjuk, hogy az 1695. évi Fenesy-féle egyezséget nem csupán a fallal körülvett városra nézve kötötték, hanem kiterjedt annak hatálya az Almagyar, Tihámér, Kocs, Czigléd és Szöllőske nevű — később uradalmi — pusztákra és a Hajdú-hegyre is, kivéve azokat a részeket, amelyeket az uradalmak a szerződésben mint kuriális jószágokat fenntartottak maguknak [149].

Azt hisszük, hogy a fentiek alapján nyugodtan kétségbe von-

hatjuk a püspökségnek azt a jogi álláspontját is, hogy nem léteztek még a külvárosok (suburbiumok), amikor Eger 1687-ben visszafoglalták a töröktől [150]. Breznay Imre is azt állítja, hogy „a város falain kívül... a török kiűzése után nem volt lakott ház” [151]. E kérdés eldöntésénél azonban — úgy gondoljuk — nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy az Olasz utca, a Szent Miklós városrész, Harangozó utca, Szabadhely és Újváros — mint láttuk — a török uralom előtt a szoroson vett városon kívül mint önálló bírakkal ellátott külvárosok, utcák, külön határolt területet képeztek. Az 1660-as években Egerben is megfordult török utazó, Evlia Cselebi, a következőket írja: „... A Kalmet-kapun kívül — (ez minden bizonnyal a Szent Miklós, vagy később Rácz-kapu lehetett — Sz. I.) — a víz, mely Makla völgyébe néhány erős, vastag zsilipen jön be, a nagy külvárost kétfelé osztja. A külvárosban néhány vízimalom a kertekkel együtt nagy házak vannak” [152]. Már szóltunk arról, hogy az egri török helyőrség 1687-ben szabad elvonulás fejében adta fel a várat. Valószínű tehát, hogy a régi külvárosok közül némelyek a török időkben is fennmaradtak, bár feltételezhető, hogy a várat ostromló császáriak nagy kárt tettek a városfalon kívül.

Az egri püspökség és káptalan — érthető okokból — tagadta, hogy a hóstyák léteztek már a Fenesy-féle egyezség megkötése idején. Tagadta egyszerűen azért, mert ezzel is igyekezett azt az érvelését alátámasztani, hogy Fenesy püspök egyedül és kizárólag a fallal körülvett belvárossal szerződött; az egyezség hatálya tehát nem terjed ki a hóstyákra és a pusztákra (prédiumokra). A kettős földesuraság ugyanis ezeket a területeket kuriális birtokokká igyekezett átváltoztatni [153].

Az egriek mindaddig békességesen bírták a város határát, „... még az kuruczok által ezen Város újra felraboltatván, s el pusztítatván és annak lakosai, kik elszaladván, kik fegyver által elveszvé, minek utána ismét az Ország lecsendesedett, s ezen Város is újra megszálltatott, s meg népesedett volna...” [154]. Eger — mint láttuk — sok áldozatot hozott a szabadságharc érdekében. 1700. évi — legfeljebb ötezerre tehető lakosságának — csak mintegy harmadrésze vészelt át a nehéz időket [155].

A Rákóczi-szabadságharc bukásával a döntő akadály is elhárult a Habsburg abszolutista rendszer megvalósulása elől. A Habsburg-ház és a magyar uralkodó osztály újból megszilárdította helyzetét, s haladék nélkül hozzáfogott a parasztság és a városi polgárság által korábban kivívott jogok felszámolásához. Az egri püspökség és a káptalan nemcsak a pusztákat, hanem a város hóstyáinak nagy részét is kivonta a „szerződési föld kiterjedésből” és „maga hasznára fordította” [156].

Az egri káptalan már közvetlenül a Rákóczi-szabadságharc bukása után megkísérelte a külvárosoknak a Fenesy-féle szerződésben kikötött 800 magyar forintnyi cenzuson felül külön taksákkal való megterhelését. Eger város lakosai 1713-ban panaszos levelükben az alábbiakat írták a káptalannak: „... az Maklári kapu előtt való kevés lakosokat Nagyságtok, Kegyelmetek az Városi Cenzusnak contributió-

játul kívánnya avellálni (elszakítani — Sz. I.), mivel azon lakosok nagyobb részére az Városi lakosokból áll és itt benn lakván ezelőtt, már most fundusokat itt benn pusztán hagyták, kiknek az terhek így redundálni (háramlani — Sz. I.) fognak másnak nyakára” [157]. Az egrieknek azonban egyideig még sikerült visszautasítaniuk a káptalan jogtalan igényeit. „... Hogy valami ólta Eger Várossa Maklári kapuja előtt való Hostátot meg szállották, annak lakossai mindenkor Eger Várossa Birójától és Magistratussától függöttek minden némü dolgokban — vallotta Szabó Ferenc egri polgár 1714. április 15-én — azon hostaton lakozó emberek iránt a N. Káptalan semmi egyéb jussot nem folytata a Taxánál, semmi egyebet azon lakosok a N. Káptalan Tisztycinek nem fizettek taxabeli censuson kívül, az taxát is csak két csztendővel ez előtt kezdette tőlük megvenni a N. Káptalan..., annak előtte pediglen azon hostati lakosok is a taxát szintén úgy a város Taxája summájában és Biró Uram kezében fizették, mint a Városban lakosok” [158].

De az uradalom Erdődy Gábor püspök (1715—1744) idejében már „különös” taksát kezdett kivetni a külvárosi lakosokra. Az egri alsóhostyai lakosok így nyilatkoztak erről 1755-ben a királyi kommisszióknak: „... Török háború után M. Fenesy és Telekessi egri Püspökök üdejében Eger Városnak hostyái nem voltak különös taxája alá vetve az Uraságnak, mert a mely 600 forintokból álló taxával transactionaliter tartozik az egész Város az M. Uraságnak, azt úgy a belső Városiak, mint négy hóstyabeliek együtt fizették vala; az nevezett két Püspök halála után pedig M. Erdődy Gábor harmadik jó Püspökünk s Kegyes Urunk tiszteli, nevezet szerint pedig Huz Károly nevű Praefectussa igen csekély különös taxát vete az hostyaiakra, mely állott 15, 25, legfeljebb 50 pénzezből olyan okból, hogy azon pénzen kerülők fognak tartatni, akik az hostyai kertekre és majorokra fognak vigyázni, mely csekély taxálást nem is sajnáltuk azonban. Már mostani M. negyedik Püspökünk (gróf Barkóczy Ferenc — Sz. I.) alatt azon előbbi csekély taxa forintokra változa, úgy hogy most egy hostyai gazda lakó ház helyitül három, négy, öt, hat, több, kevesebb forintokat is fizetni kintelenitetik, mely fizetés majdnem nagyobb az Quantumbeli portioknál, holott minékünk sem szántóföldünk, sem rétünk, de egyéb ruralis beneficiumunk (mezei haszonvételünk — Sz. I.) sincsen...” [159]. A város földjeit gróf Barkóczy Ferenc püspök (1745—1761) „apródonként... hatalmasan és erőszakosan” elfoglalta. Végül a hóstyák is „kitagadtatott” a város határából, „... azon földekből, mellyet kilenc századon át vérökkel védettek, és a Töröktől vérökön váltottak vissza, annyi sem hagyatott, hogy nyomorúság teljes éltök után csontjaikat benne eltemethették volna...” [160].

A „szerződéses föld kiterjedésből” kivont helyekre az uradalmak először kisebb és határozatlan nagyságú, majd évenként önkényesen megemelt taksákat vetettek ki, majd az 1799-ben kötött ún. „suburbanus contractus”-nál fogva a határozatlan mennyiségű, törvénytelen taksákat évi 2500 forintban szabták meg [161].

A külső városrészekben, — amelyeket az uradalmak kivontak

a szerződéses föld határából — a letelepedés engedélyezése nem tartozott a városi tanács hatáskörébe, hanem földesúri joggá változott. A letelepedés tulajdonképpen az ún. taksás föld kiváltásával járt együtt. A taksás földművelők, zsellérek bizonyos évi fizetség ellenében kis földet kaptak a földesúrtól [162], s arra házat építettek. Miután az uradalmak a szántóföldek legtermékenyebb s legnagyobb részét időnként folytán majorsági szántóföldekké minősítették, „... a többi részeit... apró hasábokra osztva... szerfeletti önkény szabta évenkénti taxák mellett osztják a megszorult szegény lakosok között ki” [163].

Az uradalmi gazdatisztek derűre-borúra adták ki a taksás földeket a hóstyákon. Nem csoda, hogy Heves és Borsod vármegyékből, de távolabbi megyékből is sorra érkeztek a panaszok, hogy „az közös terhelés viselő lakosok ide Egerbe jövén letelepedtek” [164]. Ezért Erdődy püspök 1726-ban elrendelte, hogy „semmi szökevény s kóborló embereket nemcsak lakosul, de zsellérrül se fogadgyanak bé és az ki olyanok találtatnának, azonnal ki küldetessenek, az külső országbeli jövevények nem különben, hanem bizonság és dimissionalis levelek mellett le telepedhetnek” [165]. A püspök különös gondot fordított arra, hogy csak katolikusok telepedhessenek meg a városban: „Senki-nek valaki az igaz Romai Catholica Anya Szent Egyházon kívül való vallásban tévelyeg, sem az Városon, sem az külső Városon sem házat, sem szőlőt venni akár mely praetextus (ürügy — Sz. I.) alatt venni meg ne engedtessék..., sőt zsellérségbe se admittáltassanak (bocsáttassanak — Sz. I.)” [166].

A külsővárosok benépesülésére vonatkozóan érdekes utalást tartalmaz Barkóczy Ferenc püspöknek a városiak panaszaira adott 1755. évi replikája: „Az Czifra és Szent Miklós hóstyabéliek nem emlékeznek, nagyobb része ki honnan jött és szökött is, hamar megh feledkezett, mit és mennyi szolgálatokat kellett tenni az felső T. N. Vármegyékben és Lengyel Országban is...” [167]. Ebből az derül ki, hogy a hóstyák lakosságának egy része a felvidéki vármegyékből és Lengyelországból mint szökött jobbágy költözött Egerbe. Már az 1720. évi összeírás feltünteti öt Lengyelországból érkező jövevényt, akiknek „testükön és lelkükön kívül” semmijük sincsen [168].

Az egri városi tanács 1788. február 13-án panaszkodott is a káptalannak, hogy „e megbízhatatlan elemek”-nek a beköltözése milyen káros következményekkel jár: „... Régi jó Lakossainkkal edgyütt napról napra nagyobb Szívbeli Fájdalommal tapasztallyuk: miképpen e Szegény Városunk Holmi ügyefogyott, haszontalan és zabolátlan néppel el annyira terjed, s terheltetik, hogy annak száma, s élete miatt az dologban nevededett régi lakosaink is tsak nem utolsó szükségre hozattatnak”. A városi tanács a beözönlés okát abban látja, „... hogy minden idegeny Személyek a szükséges vizsgálás és személy válogatás nélkül majd egy majd más szin és Patrocinium alatt Városunkba be férkeznek”. Ennek alapján azt kérte a tanács, hogy — éppen úgy, mint a püspöki részen, vagyis a patak jobb partján — függesszék fel a házhelyek további osztását, illetőleg senkinek se

engedje meg a káptalan a letelepedést addig, amíg a tanács ki nem vizsgálja a letelepedni akarónak kilétét, múltját és emberi értékét, hogy az új lakosok a városnak ne legyenek terhére, hanem inkább hasznára [169].

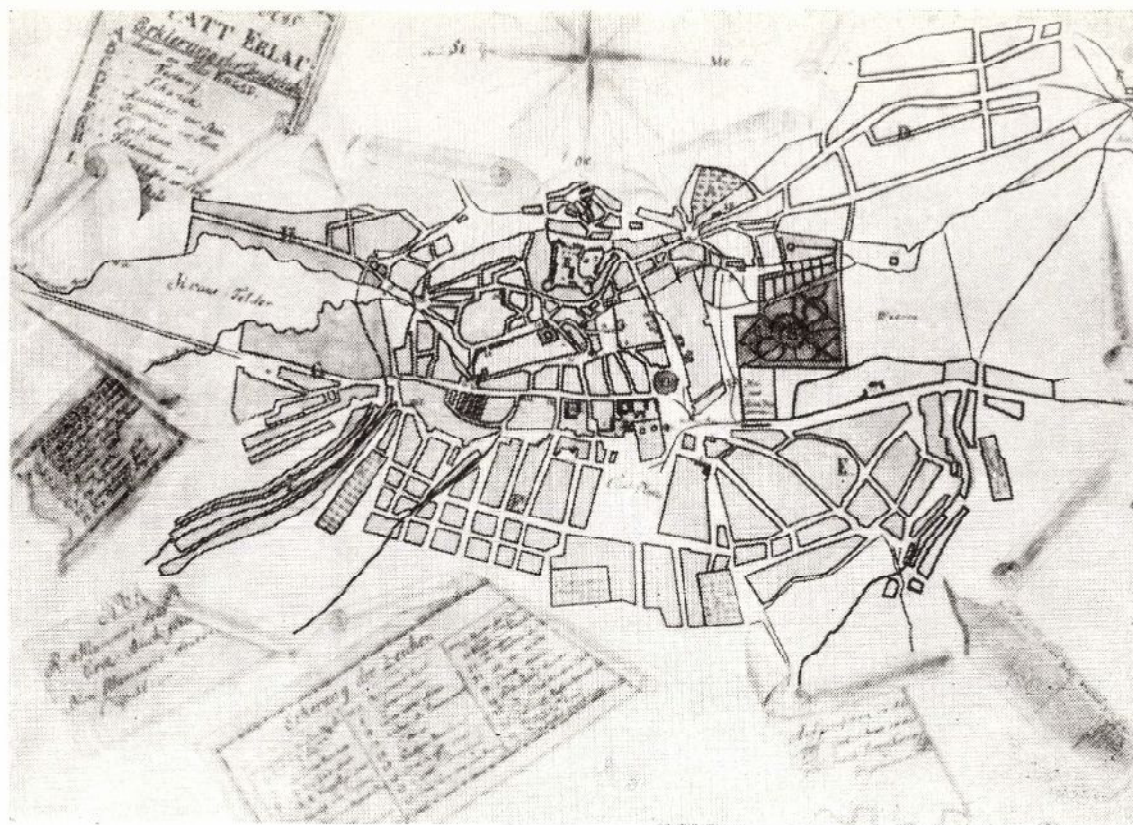
Egernek a XVIII. század folyamán végbement nagyarányú terjeszkedését mutatja, hogy míg az 1690-es neo-acquistica commissio összeírása 413 ép lakóházat talált itt, addig az 1797–98-as összeírás idején 4200 háztartást tartottak számon. Ennek mintegy negyedrésze esett csak a belvárosra, mert már akkor a külvárosok majdnem a mai kiterjedésükben kiépültek. 1713-ban a Hatvani-, Maklári- és Felnémeti-negyedben (ante portam Rascianam) összesen 244 ház állott. Ez a szám 1724-re 292, majd 1749-ben 654-re, 1750-ben 689-re, 1760-ban 1017-re, s az Eszterházy-éra végén, 1797-ben 2191-re emelkedett. Nagyarányú emelkedés ez, különösen ha figyelembe vesszük, hogy a belső (fallal kerített) városban e kilenc évtized alatt 57 százalékos volt az emelkedés, ugyanakkor a külvárosokban mintegy 900 százalékos a házak számának szaporodása [170]:

Városrész	1690	1696	1713	1724	1749/50	1760	1768	1797/98
Belső városrész	413	501	481	622	779	756	783	758
Külső városrészek	—	—	244	292	689	1017	1053	2191
Összes ház:	413	501	725	914	1468	1773	1836	2949

Az 1797. évi összeírás szerint a (püspöki és káptalani részen fekvő) külvárosokban élt 2118 házas zsellér- és 277 házatlan zsellér család [171]. A püspöki részen fekvő külvárosok lakossága 1799-ben az alábbiak szerint oszlott meg [172]:

Külváros	Házas zsellér	Háztatlan zsellér	Összesen (család)	Ezek közül	
				magyar	más nemzetiségű
1. Sáncz	82	16	98	72	26
2. Czifra	150	24	174	166	8
3. Szent Miklós	189	24	213	203	10
4. Nagy-Szala	211	27	238	229	9
5. Kis-Szala	44	5	49	48	1
6. Felső-Károlyváros	119	23	142	113	29
7. Kiskapu-völgye	29	—	29	17	12
8. Alsó-Károlyváros	92	3	95	76	19
9. Betlehem	57	15	72	69	3
10. Barkóczi	50	6	56	56	—
11. Farkas-völgye	19	—	19	19	—
12. Szent János	401	50	451	441	10
Összesen:	1443	193	1636	1509	127

A püspöki részen elterülő külvárosok lakosságának tehát még a XVIII. század végén is 7,7 százaléka különböző nemzetiségekből állott. Az 1799. évi összeírás szerint a fenti külvárosokban feltüntetett családok közül 56 németet, 14 osztrákot, 24 szlávot, 4 lengyelt, 4 mor-

6. ábra
Eger és külvárosai 1787-ben

vát, 11 csehet, 2 sziléziait, 1 rácot, 2 görögöt, 1 olaszt, 1 törököt és 6 cigányt találunk (6. ábra).

A XVIII. század derekán már hangosak a hóstyák az uradalmak elleni sok panasztól: „... Hány ezer ember vagyon Eger városában és Hóstyákon? Mégis egy szegény kapásra, kinek a sok rongyos gyermeke szegénységben áll, annyira merítetett, nem hogy testi ruhája volna, de házánál szükséges kenyere is nincsen, 6–7–8 forint adót reája vetnek, és mégsem fűzetheti, hanem az Város tömlöczébe kényszerítetik üdeit fölteni, mégis valahogy úgy kénytelenétek másbul kapására felkérni és megadni...” [173]. Mióta Barkóczy Ferenc püspök 1745-ben betette lábát Egerbe, „... az oltátul sokféle ujságokkal, vagyis inkább terhes nehézségekkel naponként meg rakattunk”. A hóstyai lakosok „torkig uszkáltak nagy nyomoruságukban” [174].

Hiába próbálta Egerben a püspökség a számtalan templommal, „az elnyomók istenségébe vetett hittel” megkötözni az elnyomottakat, a papság basáskodása, különösen gróf Barkóczy Ferenc püspöknek „keserű emlékezetű méltatlan bánása” végül is kirobbantotta az egriek antifeudális harcát.

J E G Y Z E T E K

- [1] *Szigeti József*: A magyar szellemtörténet bírálatához. Filozófiai Évkönyv, I. köt. Bp. 1952, 157. s. köv. l.
- [2] Egri Népújság, 1921 jan. 18. sz.
- [3] A Magyar Tudományos Akadémia Történelmi Főbizottsága és Történettudományi Intézete tézisei Széchenyi halálának (1860. április 8.) 100. évfordulójára. Társadalmi Szemle, 1960 február sz. 30—31. l.
- [4] *Hóman Bálint—Szekfü Gyula*: Magyar történet. Bp. 1943. IV. köt. 396—397. l.
- [5] Egri érs. gazd. lt. rakt. sz. 2027 Acta elibertationem civitatis Agriensis tangentia, 1690—1840. 1812 júl. 12. „... sedulitate enim Antecessorum nostrorum aequae, ac nostra factum est, ut Agriae Populatio ad tantum numerum adaucta sit, et Civitas ad eum, quom habet florem perducta...”
- [6] Galánthai gróf Eszterházy Károly egri püspök emlékének ünneplése születésének kétszázados évfordulója alkalmából Eger város közönségének 1925. évi december hó 13-án tartott díszközgyűlésén, Eger, 1926, 53—54. l.
- [7] *Breznay Imre*: Eger a XVIII. században, Eger, 1934, II. köt. 3. l.
- [8] *Breznay*, Eger a XVIII. században, Eger, 1933, I. köt. 247. l.
- [9] *Szmrecsányi Miklós*: Eger művészetéről Bp. 1937, 6., 40. l.
- [10] *Iványi Béla*: Eger város rangemelési törekvései. Különlenyomat a Városi Szemle XVI. évfolyamából, Bp. 1930, 36. l.
- [11] *Hóman—Szekfü*, Magyar történet, Bp. 1943, IV. köt. 408. l.
- [12] Egri Állami Levéltár (EÁL) Egri városi lt. Felszabadulási és úrbéri periratok, Fasc. 9. Felszabadulás (elibertatio) ellen Luprik Károly előterjesztése a N. Tanácshoz. Egri érs. gazd. lt. Acta elibertationalia, VI/128.—1843. szept. 6.
- [13] *Leskó József*: Volt-e Eger igazán szabad királyi város? Egri Egyházmegyei Közlöny, 1926 február 15. sz.
- [14] Eger r. t. város közönségének kérvénye az önálló törvényhatósági jog elnyerése iránt. Kelt Eger r. t. város képviselőtestületének 1922. évi április hó 29-én tartott rendes közgyűlésében, 28. l.
- [15] *Soós Imre*: Az egri érsekség gazdasági levéltára, Levéltári Közlemények, 26. évf. Bp. 1955, 103. l. *Kelényi B. Ottó*: Eszterházy Károly gróf (1725—1799) egri püspök és a magyar nyelv. Magyar Nyelv, 1932, 41—45. l.
- [16] *Szabó János Győző*: Az egri vár története I. (Eger a honfoglalás korában.) Az egri vár híradója. 1960. 1. sz.
- [17] *Kovács Béla*: Adatok Eger középkori városfejlődéséhez. Eger 1962. Kézirat.
- [18] EÁL Egri városi lt. Felszabadulási és úrbéri periratok, Fasc. 5. — 1840. aug. 7., U. o. Fasc. 7. Eger város ügyeinek rövid ismertetése.
- [19] IV. Béla 1261-ben kelt oklevele: Katona, Historia Critica Regni Hung. VI. 355. l., Fejér, Cod. Dipl. IV/3. 33. l., Bartakovics Emlékkönyv, 181. l. *Balázs Ferenc*: Heves vármegye története, I. köt. Eger, 1897, 299—302. l., Zsigmond király 1406. évi oklevele: EÁL Egri városi lt. Felszabadulási és úrbéri periratok, Fasc. 7.
- [20] *Csizmadia Andor*: Az egyházi mezővárosok jogi helyzete és küzdelmük a felszabadulásért a XVIII. században. Bp. 1962, 6. l.
- [21] *Auner Mihály*: Latinus. Századok, 1916, 28—41. l., *Bárcezi Géza*: Tályá. Magyar Nyelv, 1929, 263—266. l.
- [22] Budapesti Egyetemi Könyvtár, Céhlevelek, LV. 30.
- [23] *Csánki Dezső*: Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I. köt. 54. l.
- [24] Egri érs. lt. N. 3. D. 2. f. 1. n. 3.
- [25] Egri érs. lt. N. 3. D. 1. f. 1. sz. 6.
- [26] Egri érs. lt. 1346. N. 8. D. 1. f. 1. sz. 4.
1346. N. 8. D. 1. f. 1. sz. 5.
1348. N. 8. D. 1. f. 1. sz. 6.
- [27] Egri főkáptalan magán lt. Nrus 1. D. 4. f. 1. nro 9., U. o. Nrus 3. D. 2. f. 1. nro 12.
- [28] *Nyáry Albert*: A modenai Hyppolit-codexek, Századok, 1870, 275., 355., 661. l., Vö.: *Breznay*, Eger a XVIII. században, II. köt. 171. l. Forgách. Magyar His-

- toriája 1540—1572. „... Collis est ab oriente in occidentem vinetis agrisque foecundissimus.”
- [29] *N. Kiss István*: 16. századi dézsmajegyzékek, Bp. 1960, 111—126. l., *N. Kiss István*: A bihari borvidék a XVI. század végén, Századok, 1958, 617—624. l., Breznay, Eger a XVIII. században, II. köt. 170—171. l.
- [30] *Kovács Béla*: Adatok Eger középkori városfejlődéséhez. Eger, 1962. Kézirat.
- [31] *Istvánffy Miklós*: Magyarország története 1490—1606. Ford.: Vidovich György. I. köt. 3. füzet. Debrecen, 1868. 385. l. *Istvánffy Miklós*: A magyarok történetéből. Bp. 1962, 267. l.
- [32] *Szederkényi Nándor*: Heves vármegye története, II. kötet, Eger, 1893. 75. l.
- [33] *Maksay Ferenc*: Urbáriumok XVI—XVII. század, Bp. 1959, 696. l. „Est etiam hic allodium unum, in qua pecora pro arcis necessitate servantur” — 1548.
- [34] *Nagy Béni*: Eger ostroma 1552-ben, Békefi Emlékönyv. Bp. 1912, 248. l. Bakács-kódex, 248., 355., 372., 411. l.
- [35] *Istvánffy*, 209. l. „... oppidum vallo e materia et cespite facto cinctum.”, *Forgách Ferenc*: Magyar Historiája, Pest, 1866, 55—56. l. „... cratibus praestaltis argilla oblitis et modica fossa”.
- [36] *Türk Frigyes*: Eger vára, 1906. 31. l., *Nagy Béni*, Eger ostroma 249. l.
- [37] Országos Levéltár (OL) U er C fasc. 1. Nr. 1.—1551 szept. 15. Eger városának és egyes részeinek urbarialis összeírása, a telkes lakosok névsorával. *Maksay Ferenc*: Urbáriumok XVI—XVII. század, Bp. 1959, 605—616. l.
- [38] *Kandra Kabos*: Az egri főegyház Szent János-könyve, Eger, 1886.
- [39] EÁL Eger városi lt. Felszabadulási és úrbéri periratok, Fasc. 2. Eger város panasz kérvényére a kettős földesuraság válasza a megyéhez, 1793. „... Civitas Agriensis... Episcopo Agriensi velut perpetuo suo Domino Terrestri absolute subiecta in recognitionem subditelae ante captam etiam per Turcas Agriam varios census et Datias, laboresque subditis competentes temporibus, pro ratione consuetudinis et circumstantiarum praestitit, nonam et decimam dedit, Libertates autem nullas habuit...”
- [40] *Pray*, Specimen Hierarchiae Hungariae, I. 217. l., *P. Gyenis András*: A magyar püspökségek helyzete a mohácsi véstől 1600-ig, Regnum, 1926, 91. l. *Ruzsás Lajos*: Az egri vár gazdálkodása a XVI. században, Bp. 1939, 8—9. l., *Gyárfás István*: Dobó István Egerben, Bp. 1879, 20—32. l., Egri érs. gazd. lt. Libri-sorozat: okmánykönyvek, rakt. sz. 13. Liber 13. Agriensis Episcopatus iurium et episcoporum historiam continens, Tomus II. 1010—1711, 37—46. l. „... Arx Agriensis in formale Praesidium formata est, Episcopo saltem tertiam partem Proventuum per se reservante, in reliquo pro Militiae Praesidiarias et Arcis restauratione admisit reliquos Proventus una cum omnibus Comitatum decimis exigendos et dandos... Norma autem hujus Administrationis durabat usque expugnationem Arcis, quae per Turcas Anno 1596 est capta. Bona autem, et decimas Episcopales, ut cum Olaho conventum erat, per Cameram Scepusiensem et Provisores usque occupatam per Turcam Agriam, administrabantur cum maximo Episcoporum damno et praeiudicio.”
- [41] Bécs, Közös pénzügyi lt. (Hofkammer Archiv), Hungarn, 1549, 14.335. fasc. EÁL Eger városi lt. Felszabadulási és úrbéri periratok, Fasc. 7. — Ferdinandus Rex universos Cives, reliquosque inhabitatores et incolas civitatis Agriensis ab universis Taxis et Contributionibus, tam ordinariis quam extraordinariis subsidiisque et lucro Camerae, durante beneplacito, eximit et libertat. Prága, 1549 dec. 2. U. o. Felszabadulási és úrbéri periratok, Fasc. 5. — 1840 aug. 7.
- [42] EÁL Eger városi lt. Felszabadulási és úrbéri periratok, Fasc. 7. 1587. dec. 22. Prága.
- [43] U. o. In Causa Urbariali Civitatis Agriensis. Species Facti.
- [44] EÁL Eger városi lt. Felszabadulási és úrbéri periratok, Fasc. 7. Eger város ügyeinek rövid ismertetése.
- [45] U. o.
- [46] OL U et C Fasc. 68. Nr. 35., *Maksay*, Urbáriumok 721—722. l.
- [47] Egri érs. gazd. lt. Libri-sorozat: Okmánykönyvek, rakt. sz. 17. Liber 17, 256—260. l., U. o. Jogbiztosító iratok, rakt. sz. 315. Fasc. A. Nr. 28. „... ante captam in Anno 1594—95. a Turcas Agriam, dum iam Praesidiario Caesar.

- Milite Arx Agria annuente Episcopo fuisset provisa, Felnémeth, Czegléd et Szöllöske tamen distincta fuisse Corpora et Loca eandem inhabitata, quae in suis proventibus per officiales Episcopales distincte etiam, ut omnia Acta Episcopalia demonstrant, administrabantur... nonnulli Agrienses in iisdem Territoriis ex indulto Episcopali erga quintam, sive Decimam in iisdem Territoriis, habuissent et antiquitus vineas et terras arabiles... et usque a Turcis Agriam captam semper urbarialiter etiam et distincta gubernata..."
- [48] U. o. "... Demum sub iugo Turcico usque Annum 1687 per annos 91 Praedia haec omnia erant desolata et Agriensium usui serviebant." Felnémet „usque Annum 1706 erat desolatum totumque ejus Territorium ad Agriam usuabatur”.
- [49] Kropf Lajos: Egervár eleste és a keresztesi csata 1596-ban, Századok, 1895, 408., 416. l. Molnár József: Eger török műemlékei. Bp. 1961, 6. l.
- [50] Egri érs. lt. Visitationes Canonicae. rakt. sz. 3421. 41. s köv. l.
- [51] EÁL Eger városi lt. In Causa Urbariali Civitatis Agriensis. Species Facti, Pest, 1823, 2. l. "... Fatali anno 1596. capta Arce et Civitate Agriensi per Turcas, ac integro fere saeculo iugo Barbari pressa; tam Ecclesia, Beneficia sua et Eadem sibi provenientia, quam Cives suas libertates prachabitas, una cum Documentis earum amiserunt.”
- [52] Balássy, Az egri vár 1687-diki feladásának alkupontjai 12. l. Katona István írja (Historia Critica Hung. XXVII. 324. l.), hogy Eger, mely 1596—1687-ig török uralom alatt synylődött, annyira eltörökösödött, hogy még a török iga alól való felszabadulása után is sokáig megtalálhatók voltak a török uralom emlékei (házak, iskolák, mecsetek, fürdők stb.).
- [53] Bihari József: Fejezetek az egri szerbek és görögök történetéből. Eger, 1956. Különlenyomat a Főiskola Évkönyvének II. kötetéből, 398—421. l. Hogy Egerben már a török hódoltság korában éltek „rácok”, más forrásokból is igazolható. Vö.: Egri érs. gazd. lt. Libri-sorozat: okmánykönyvek, rakt. sz. 17. Liber 17. 256—260. l. "... Alioquin nomen Rác-heyg adhaesit illi tantum sub iugo Turcico, nam ante nulli erant Agriae Rasciani, sed primum ad obsequium Turcae venerunt, cum eo circumjacentia Loca praedabantur, tuncque ut iam Inquisitione semel edoctum est, etiam Ecclesiam Sanctionialium desertam in praemium fidelium Servitiorum a Turca acceperunt. Credibile est hunc Felnémethiensem Montem fuisse pro usu assignatus atque abinde praesens nomen traxisse...”
- [54] Bihari József—Füves Ödön: Az egri görög sírfeliratok és könyvek. Eger, 1959. Különlenyomat a Főiskola Évkönyvének V. kötetéből, 258—259. l.
- [55] Egri főkapitány magán lt. Nrus 3. Divisio 2. fasc. 1. nro 20. — 1695. aug. 12. Noszvai Ferenc kereszténnyé lett török tanúvallomása Almagyari városrész adója, dézsmája és részei tárgyában.
- [56] Magyarország története 1526—1790. Bp. 1958, 218. s köv. l.
- [57] Timon: Epitome Chronologica Rerum Hungaricarum. Kassa. 1736, 267. l., „Agria, quae longo iam tempore a Duce Nigrelli et Marchione Doria eminus circumdata cum extrema fame lucluabatur.”
- [58] Balássy Ferenc: Az egri vár 1687-diki feladásának alkupontjai és a törökök maradékai Egerben. Bp. 1875, 10. l. A vár feladásának alkupontjai az egri érs. lt.-ban: egri jezsuiták naplójában: Historia Domus Agriensis Societatis Jesu ab anno 1688. Pataki Vidor: Az egri vár élete. Eger, 1934, 32—33. l.
- [59] EÁL Egri városi lt. Felszabadulási és úrbéri periratok. Fasc. 5. — 1840 aug. 7.
- [60] Bécs, Közös pénzügyi lt. a Hungarn gyűjtemény 14.657 csomójában.
- [61] Takács Sándor: Rajzok a török időkből. I. köt. 333. l.
- [62] Balássy, Az egri vár 1687-diki feladásának alkupontjai 26. l.
- [63] Szederkényi Nándor: Heves vármegye története. IV. köt. Eger, 1893, 1. l.
- [64] Benczédi László: A hegyaljai kuruc felkelés 1697-ben. Bp. 1953, 5—14. l. Magyarország története 1526—1790. Bp. 1958, 222—230. l.
- [65] Iványi 35. l. EÁL Eger városi lt. I. csomó, 72. sz. „In qua (ti. Egerben — Sz. I.) adhuc nullus incolarum praeterquam quinquaginta circiter paria Turcae nationis hominum Christianam fidem amplectentium residebat” — írja Fischer kamarai adminisztrátor 1687 dec. 17-re vonatkozólag. Bécs, Közös pénzügyi lt. Hungarn gyűjtemény 14.657. csomójában: Fischer Mihály egri

kamarai adminisztrátor jelentései a pozsonyi magyar kamarához. Kivonat az 1687 dec. 17-én kelt jelentésből: „...dieser Orth auser der Militz ohne Leuthen und lehr, die Dörffer auch bey fünff meil weege harumb wüst und verlassen...”

- [66] Soós Imre: A jobbágyföld sorsa Heves megyében a XVIII. században. Eger, 1958, 22—23. l. Egri érs. gazd. lt. Acta elibertationalia VI/127.
- [67] Takáts, Rajzok a török világból. I. köt. 333. l.
- [68] Molnár, Eger török műemlékei. 11. l.
- [69] Breznay, Eger a XVIII. században. I. köt. 54—59. l. Balássy, Az egri vár 1687-diki feladásának alkupontjai, 49—74. l. Bihari—Füves, Az egri görög sírfeliratok 234—259. l. Egri érs. gazd. lt. Liber 14. 186—191. l. Instructio pro egregio Jacobo Domonkos substituto pro interim Tricesimatore et Provisore Agriensi: „Siquidem frequenti numero Civitatem intrassent, in domosque in Platca Rascianica, sine licentia et indultu se se collocassent. Itaque qui domus pro seque aestimatione acceptaverit, pretiumque ejusdem statim deposuerit, relinquatur in possessione ejusdem et in pace, contrarium facientem immediate expellantur.”
- [70] Bécs, Közös pénzügyi lt. a Hungarn gyűjtemény 14.657. csomójában. „Caeterum in dlyto comitatu notificare volui, quod si unus alterve indigena domum hic Agriae possidere velit, se propterea apud tricesimatorem huius loci insinuet, qui datam sibi instructionem cum eodem conveniet.”
- [71] EÁL Eger városi lt. Felszabadulási és úrbéri periratok. In Causa Urbariali Civitatis Agriensis. Species Facti, Pest. 1823. „Verum, postquam Anno 1687. recuperata fuisset: et expulso Turca, paucis Incolis sub Jugo hostili remansis, fere vacua esset; Cura Potentissimi Imperatoris et Regis Leopoldi I-i septem annorum libertatem ab omnibus oneribus medio Patentium iis, qui in Civitate subsessuri essent, promittentis, spemque obtinendi Immunitatis Privilegii facientis, effectum est: ut et Veterum Incolarum Successoribus, et Vicinorum Praesidiorum Fülekiensis, Putnokiensis, Szendrőviensis, et Onodiensis Militibus, Eadem amissum florem brevi recuperaret.”
- [72] Iványi, Eger város rangemelési törekvései, 35. l. Eger város benépesülésére: Egri érs. gazd. lt. rakt. sz. 2027. Acta elibertationem civitatis Agriensis tangentia, 1690—1840. — 1812. júl. 12. „... Agria a Turcis recepta ita vacua, et incolis destituta fuisse exponitur, ut per eundem gloriosae memoriae Imperatorem Leopoldinum milites potissimum Fülekienses, Szendrővienses et Putnokienses ad suscipiendum in vacuo hoc oppido incolatum cum adnexa septem annorum Libertatis, et Exemptionis assecuratione invitari, et allici debuerint, imo nec hos ad huc modernorum Agriensium antenatos fuisse clarissime patet e Litteris exemptionalibus Imperatoris Caroli VI. in Instantia Agriensium, ubi Incolae Oppidi Agriensis Extranei potissimum et opicifes nominantur; nec quidquam certius, quam quod tota moderna Agriae populatio recentissima sit...”
- [73] Egri érs. gazd. lt. Liber 14. 186—191. l. Instructio pro egregio Jacobo Domonkos substituto pro interim Tricesimatore et Provisore Agriensi. „4-o Donec aliquis prudens et discretus vir pro officiis publicis Civitatis qualificatus se hic collocaverit, praecontactus Dominus Tricesimator substitutus, officium Judicis supportabit...” Szederkényi, Heves vármegye története, IV. köt. 15. l.
- [74] Az egri főkáptalan magán lt. Nr. 3. Divisio 1. fasc. 2. nro 8. Ugyanez az OL-ban, Neoragestrata Acta, Fasc. 297. Nr. 45. Egri érs. gazd. lt. Visitationes Canonicae, rakt. sz. 3429. 186. l. Instantia V. Capituli Agriensis pro Agriensi Residentia. — 1688 márc. 24. Szmrecsányi, Eger, 1937, 37. l.
- [75] Egri főkáptalan magán lt. Eredeti bejegyzés a Liber Actorum venerabili capituli ab anno 1649. c. protocollumban. — 1688 márc. 25.
- [76] Bécs, Közös pénzügyi lt. a Hungarn gyűjtemény 14.666. csomójában. 1689 márc. 24. dátum alatt.
- [77] Bécs, Közös pénzügyi lt. a Hungarn gyűjteményben a 14.658. csomóban, 1688 ápr. 6. dátum alatt.
- [78] EÁL Eger városi lt. Felszabadulási és úrbéri periratok. Fasc. 2. — 1737 május 25. „...diversi cives Agrienses, fundos, domosque cum appertinentiis, vel a sua Majestate libertantes, vel a Praefecturam Cameralem translata fuis-

- sent, itidem civibus Agriensibus ementes, taliterque emptiones et venditiones in territoriis et promonthoriis Agriensi, Allmagyariensi, Czeglédiensi, Kocsensi, Szalókiensi, Kis-Eged et Szőlőskiesi, Rasciano et Töviskés Völgy oldal nuncupatis, coram Civico Magistratu Agriensi, aequali jure exercentes et celebrantes, docetur Civitatem Agriam speciale suum Territorium, agros, prata, allodia, caulata, pascua, silvas, nemora antiquitus tam ante, quam post Transactionem Fenesianam habuisse...”
- [79] Egri érs. gazd. lt. Jogbiztosító iratok, rakt. sz. 315. Fasc. A. Nr. 28. U. o. Acta elibertationalia, VI/127. „...circa Agriam existentia praedia pro bono et commodo Agriensium occupassent, quod hucusque nobis in usu erat.” EÁL Eger városi lt. Felszabadulási és úrbéri periratok, Fasc. 3. „...practensa liberae dispositionis Praedia expulsis Turcis vacua ad excolendum impopulandumque omnino Agriensibus assignata et apprehensa fuerint”.
- [80] Iványi, Eger város rangemelési törekvései, 10. l.
- [81] Iványi, Eger város rangemelési törekvései, 11. l.
- [82] Babics András: Pécs város szabad királyi rangra emelésének története. Történetírás, 1937, 514—515. l. Babics Mihály: A kamarai igazgatás Pécs városában (1686—1709). Pécs, 1937. Horváth Margit: Hogyan lett Pécs szabad kir. város. A Pécs-Baranyai Múzeum Egyesület Értesítője, X. évf. (1929) 4. füzet.
- [83] Egri főkáptalan magán lt. Nrus 3. Divisio 1. fasc. 2. nro. 7. „...secundum suae sacratissimae mandatum oppidum hoc episcopale Agriam liberam regiamque proclamasset ac denunciasset...”
- [84] A Magyar Nemzeti Múzeumból az OL-ba áttett kamarai iratok közt. Fol. Lat. nro 1. 180. (XV. jelzet alatt)
- [85] Szederkényi, Heves vármegye története, IV. köt. 15. l.
- [86] Szederkényi, Heves vármegye története, IV. köt. 16. l.
- [87] U. o.
- [88] U. o. 17. l.
- [89] Ványi Ferenc: Nagyvárad visszafoglalása a töröktől 1692-ben. Hadtörténeti Közlemények, 1916, 71—99. és 292—327. l. EÁL Eger városi lt. Felszabadulási és úrbéri periratok, Fasc. 5. — 1840 aug. 7.
- [90] Iványi, Eger város rangemelési törekvései, 16. l.
- [91] Egri főkáptalan magán lt. Nrus 3. Divisio 1. fasc. 2. nro 11.
- [92] EÁL Eger városi lt. Felszabadulási és úrbéri periratok, Fasc. 3.
- [93] Iványi, Eger város rangemelési törekvései, 20. l.
- [94] EÁL Eger városi lt. Felszabadulási és úrbéri periratok, Fasc. 5. 1840 aug. 7.
- [95] EÁL Eger városi lt. Felszabadulási és úrbéri periratok, Fasc. 7. Eger város ügyeinek rövid ismertetése.
- [96] EÁL Eger város iratai, 1694. Nr. 59.
- [97] Iványi, Eger város rangemelési törekvései, 23. l.
- [98] Iványi, Eger város rangemelési törekvései, 23. l.
- [99] EÁL Eger város iratai, 1694. Nr. 59.
- [100] U. o.
- [101] U. o. „...realia Documenta Dominus Episcopus haberet.”
- [102] U. o. „...nos vero diximus, quod ad parolam Turcarum incolas Agrienses erant dimissi, interim omnes sunt decapitati, si qua privilegia habuissent, cum illis perierunt...”
- [103] Iványi, Eger város rangemelési törekvései, 28. l. EÁL Eger városi lt. Felszabadulási és úrbéri periratok, Fasc. 2.
- [104] U. o. „...non minus, ut quod Domus et Fundos Civitatis, ejusque Territorii, ab Administratione Camerali venditos, aut distributos nulla fiet innovatio, sed illis, qui eosdem dicta Administratione Camerali venditionis, vel quocunque alio titulo acceperunt, pleno jure, absque refusione ulla praetii maneant.”
- [105] EÁL Eger városi lt. Felszabadulási és úrbéri periratok, Fasc. 7. „...Casu quo autem magna gravamina proponarentur, dictis Dominis Ablegatis nobis intimare teneantur.”
- [106] EÁL Eger városi lt. Felszabadulási és úrbéri periratok, Fasc. 8. „...vacante sigillo Civitatis duorum Senatorum cigillis roboratas plenipotenciales extra-

- dandas esse duximus et concedendas." Iványi, Eger város rangemelési törekvései, 29—30. l.
- [107] EÁL Eger városi lt. Felszabadulási és úrbéri periratok, Fasc. 5. 1840 aug. 7.
- [108] U. o.
- [109] EÁL Eger városi lt. Felszabadulási és úrbéri periratok, Fasc. 1. 1695. jan. 4. A Fenesy-féle transactio 2. pontja: Quidquid ambitu murorum praesentium continetur, sub eodem nomine Civitatis Agriensis intelligatur, ita quidem, ut unus et idem sit Universorum Incolarum ex candidandis a nobis ipsorum et suffragiis eligendus, a nobis vere confirmandus Judex et Magistratus..."
- [110] U. o. 1695 febr. 16. Az ún. „pótegyezés" 2. pontja: „... Ut unus et idem sit universorum incolarum Judex et Magistratus, volumus id intelligi de Judice primario."
- [111] U. o. Fenesy-féle transactio 3. pontja.
- [112] U. o. A Fenesy-féle transactio 4. pontja.
- [113] U. o. A Fenesy-féle transactio 5. pontja.
- [114] U. o. A Fenesy-féle transactio 6. pontja.
- [115] U. o. A Fenesy-féle transactio 7. pontja.
- [116] U. o. A Fenesy-féle transactio 8. pontja.
- [117] U. o. A Fenesy-féle transactio 9. pontja.
- [118] U. o. A Fenesy-féle transactio 11. pontja.
- [119] U. o. A Fenesy-féle transactio 12. pontja. „Haereticis et Judaeis habitatio in Civitate et territorio non concedatur."
- [120] U. o. A Fenesy-féle transactio 10. pontja.
- [121] EÁL Eger városi lt. Felszabadulási és úrbéri periratok, Fasc. 1. 1695 febr. 16., Iványi, Eger város rangemelési törekvései, 32—33. l., Szederkényi, Heves vármegye története, IV. köt. 20—21. l.
- [122] EÁL Eger városi lt. Felszabadulási és úrbéri periratok, Fasc. 3. 1696 okt. 3. „... querulantes Cives et Incolas Agrienses, ratione praemissarum antiquarum saepe fatae Civitatis Agriensis consuetudinem privilegiorum et immunitatum in Nostram Regiam recipientes protectionem omnino decernimus et statuimus, quatenus Universi Incolae fundos Civiles possidentes ratione eorundem Civilis Magistratus Jurisdictioni subesse ad onera communitaria proportionaliter concurrere, ipsi autem Magistratui Refractarios ad debita officia compellendi Authoritas et Jurisdictio integra permanere debeant, neque incolae jam fatae Civitatis sive per attactos Comitatus, sive per alios quoscunque ab ipsa Civitatis Communitate abstrahi possint, ac sequestrari: verum ad normam aliorum Civitatum Nostrarum in debita unione, bono ordine conservari valeant..."
- [123] EÁL Eger városi lt. Felszabadulási és úrbéri periratok. Érseki Eger városa megújított panaszai, Uradalmi ellen okokkal egybe vontan, 2. l.
- [124] *Makkai László*: A kuruc nemzeti összefogás előzményei. Bp., 1956, 90. l.
- [125] Szederkényi, Heves vármegye története, IV. köt. 20. l.
- [126] *Pauler Gyula*: A bujdosók támadása 1672-ben, Századok, 1869, 14. l., *Leskó József*: Miről nevezetes Egerfarms? Egri Kat. Tudósító, XVIII. évf. 6. sz. 1933., EÁL Eger városi lt. Felszabadulási és úrbéri periratok, Fasc. 1. A Fenesy-féle transactio 10. pontja. V. ö.: Egri érs. gazd. lt. Libri-sorozat: okmánykönyvek, rakt. sz. 13. Liber 13. Agriensis episcopatus jurium et episcoporum historiam continens, Tomus II. 1010—1711, 37—46. l., Telekesy István püspök „... Agriam denique Calvinianus non admisit, imo ipsum Praedicantem etiam expulit, sed neque Judaeos, neque Lutheranos passus est."
- [127] EÁL Eger város jegyzőkönyve, 1698—1706, 366. l.
- [128] EÁL Eger városi iratok, 1710—1720. B. IV. 47.
- [129] EÁL Eger városi iratok, 1717. Nr. 19. „... nec tertialitas hominum contribuentium in eadem Civitate Agriensi supersit."
- [130] EÁL Eger város jegyzőkönyve, 1698—1706, 351—352. l.
- [131] *Gerő László*: Eger, Bp., 1954, 33. l.
- [132] *Szabó Zoltán*: Cifra nyomorúság, Bp., é. n. 247. l.
- [133] U. o. 251. l.
- [134] Eger—Gyöngyösi Újság, 1937 szept. 14. sz.

- [135] Szabó, Czifra nyomorúság, 252. l.
- [136] *Mészáros Ervin*: Eger város települése, Emberföldrajzi tanulmány, A ciszterci rend Szent Bernát-gimnáziumának Értesítője az 1932—1933. iskolai évről, Eger, 1933, 14. l., 23—24. l.
- [137] Egri érs. gazd. lt. Liber 14, 22., 123—126. l., *Vályi András*: Magyarországnak leírása, Buda, 1796, I. köt. 563. l., *Gorové László*: Eger városának története, Eger, 1876, 252. l., *Brcznay*, Eger a XVIII. században, I. köt. 48. l.
- [138] *Mészáros*, Eger város települése, 23—24. l., *Szmrecsányi*, Eger művészetéről, 59. l.
- [139] *Brcznay*, Eger a XVIII. században, II. köt. 180. l.
- [140] EÁL Eger városi lt. Felszabadulási és úrbéri periratok, Fasc. 1. Summarium Extractus Fundorum et Incolarum Agriensium, 1724 nov. 12.
- [141] U. o. „... Ceteri nullis penitus beneficiis gaudientes, sed ex laboribus manualiis, trituratione et vinearum fossura, ac mensuris victitant...”, Egri érs. gazd. lt. Libri-sorozat: okmánykönyvek, rakt. sz. 18. Liber 18. Agriensium civium differentias cum dominio episcopali, 1723—1750, 96—99. l. Szent Miklós hóstyai lakosok a kir. kommisszióhoz.
- [142] EÁL Eger városi lt. Felszabadulási és úrbéri periratok, Fasc. 5. Felvilágosítás.
- [143] Egri érs. gazd. lt. rakt. sz. 2027. Acta elibertationem civitatis Agriensis tangentia, 1690—1840. „Transactio ad solum internum Civitatis muro clausum statum et Fundum extenderetur; quidquid autem extra muros est, liberae Dominalis dispositionis mansisset.”
- [144] *Szederkényi*, Heves vármegye története, IV. köt. 165. l., EÁL Eger városi lt. Felszabadulási és úrbéri periratok, Fasc. 1. A városi közönség folyamodása Erdődy püspökhöz a kilenced bor elengedése iránt, 1715 okt. 7. „... kevés szőleinken kívül házaink után semmi olyan szántóföldeink, Réttyeink s más egyéb Beneficiumunk, mellyekbül mind az portionale Quantumunknak és Nagyságtoknak járandó Taxáknak exolutiojára, mind pedig magunknak mindennapi subsistentiánkra valamely subsidiumot és emolumentumot prosperálhatnánk, nincsenek.”
- [145] EÁL Eger városi lt. Felszabadulási és úrbéri periratok, Fasc. 3. „Civitas haec praeter suum internum statum, neque tantillum terrae habeat, quorsum vel gressum figere posset.”
- [146] EÁL Eger városi lt. Felszabadulási és úrbéri periratok, Fasc. 5.
- [147] EÁL Eger városi lt. Felszabadulási és úrbéri periratok, Fasc. 7. Az 1844. évi Törvényszéki Ítélet.
- [148] U. o.
- [149] U. o.
- [150] Egri érs. gazd. lt. rakt. sz. 2027. Acta elibertationem civitatis Agriensis tangentia, 1690—1840. „... Dum victricibus armis Leopoldi Magni a Turcis recuperata fuit, nullum exstitit suburbium ea de causa tantum Civitas intracincturalis Transactionem Fenesyam includebatur...”
- [151] *Brcznay*, Eger a XVIII. században, II. köt. 180. l.
- [152] U. o. I. köt. 20. l.
- [153] Egri érs. gazd. lt. Libri-sorozat: okmánykönyvek, rakt. sz. 17. Liber 17. Agriensi cum civitate transactiones et differentiae episcoporum, 1695—1756, 161—181. l., „... Praeterea Transactio iniri non poterat cum non ente; non erant autem tunc suburbani...”
- [154] EÁL Eger városi lt. Eger városi iratok, 1786. Nr. 486. — 1786 szept. 22.
- [155] EÁL Eger városi iratok, 1717. Nr. 19.
- [156] EÁL Eger városi iratok, 1786. Nr. 486. — 1786 szept. 22.
- [157] EÁL Eger városi lt. Felszabadulási és úrbéri periratok, Fasc. 1. Extractus Prothocolli Episcopalis Civitatis Agriensis Anno 1713, 22. l.
- [158] Egri érs. gazd. lt. Jogbiztosító iratok, rakt. sz. 339. Fasc. AA. Nr. 364. Nr. 8-vo et E. — 1714 ápr. 15.
- [159] Egri érs. gazd. lt. Libri-sorozat: okmánykönyvek, rakt. sz. 18. Liber 18. Agriensium civium differentiae cum dominio episcopali, 1723—1750, 145—149. l.
- [160] EÁL Eger városi lt. Felszabadulási és úrbéri periratok, Fasc. 7. Eger város ügyeinek rövid ismertetése.

- [161] EÁL Eger városi lt. Felszabadulási és úrbéri periratok, Fasc. 5.
- [162] EÁL Eger városi lt. Felszabadulási és úrbéri periratok, Fasc. 1. Summarius Extractus Fundorum et Incolarum Agriensium, 1724 nov. 12. Egri érs. gazd. lt. Acta elibertationem civitatis Agriensis tangentia, 1690—1840. Regnicolaris conscriptio 1720. Eger, „... in Suburbiiis fundi non essent ad sessiones reducti... Praedia ad beneplacitum tantummodo Dominorum Terrestrium erga Terragium iisdem concedi solent.”
- [163] EÁL Eger városi lt. Felszabadulási és úrbéri periratok, Fasc. 5.
- [164] Breznay, Eger a XVIII. században, I. köt. 76. l.
- [165] Egri érs. gazd. lt. Libri-sorozat: okmánykönyvek, rakt. sz. 19. Liber 19. Agriensem civitatem et cives concernentia acta, 1695—1756, 255—260. l.
- [166] U. o.
- [167] Egri érs. gazd. lt. Libri-sorozat: okmánykönyvek, rakt. sz. 17. Liber 17. Agriensi cum civitate transactiones et differentiae episcoporum, 228—234. l.
- [168] EÁL Eger városi lt. Felszabadulási és úrbéri periratok, Fasc. 1. Summarius Extractus Fundorum et Incolarum Agriensium, 1724 nov. 12. „... Inter quos diaetalem conscriptionem Anni 1720 reperiuntur ex Polonia advenisse praeter corpus et animam nihil habentes... Personam Nro 5.”
- [169] Breznay, Eger a XVIII. században, I. köt. 77—78. l.
- [170] Breznay, Eger a XVIII. században, I. köt. 108. l., II. köt. 180. l.
- [171] Egri érs. gazd. lt. rakt. sz. 85. Liber 79/1, Conscriptio episcopatus Agriensis. Eszterházy Károly püspök halála után felvett részletes leltár, I. köt. 148—289. l., EÁL Eger városi lt. Felszabadulási és úrbéri periratok, Fasc. 8.
- [172] Egri érs. gazd. lt. rakt. sz. 85. Liber 79/1.
- [173] U. o. 80—86. l.
- [174] U. o. 96—99. és 145—149. l.